
PRELIMINARNI REZULTATI REKOGNOSCIRANJA FORTIFIKACIJSKIH ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA NA SJEVEROISTOČNOM PODRUČJU PAKRAČKE GORE I U DOLINI RIJEKE BIJELE

PRELIMINARY RESULTS OF THE SCREENING OF ARCHAEOLOGICAL FORTIFICATION SITES IN THE NORTHWESTERN PAKRAC MOUNTAIN AND BIJELA RIVER VALLEY

Arheološka istraživanja na širem području grada Pakraca u manjem su obimu započela u drugoj polovini 20. stoljeća. Intenzivirana su tijekom izgradnje magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac i trase ceste Daruvar – Lipik, a učestala postaju od 2017., nakon što su počela arheološka istraživanja dijelova utvrde Stari grad, što se nastavlja do danas. Konstantnim provođenjem terenskih pregleda od 2020. godine do danas otkriveno je mnoštvo arheoloških lokaliteta, a u radu iznosimo karakteristike fortifikacijskih lokaliteta na području doline rijeke Bijele i sjeverozapadnog dijela Pakračke gore koji pripada području Grada Pakraca.

Cljučne riječi: Pakrac, arheološka istraživanja, srednji vijek, novi vijek, prapovijest, gradišta

Limited archaeological excavations in the environs of the city of Pakrac began in the second half of the 20th century. They were intensified in the period preceding the construction of the Kutina–Dobrovac Main Pipeline and Daruvar–Lipik road. They became frequent in 2017 with the excavations of parts of the Stari grad fortification which have continued to the present day. Continuous field surveying that has been going on since 2020 has yielded numerous archaeological sites. This paper is focused on the characteristics of the fortification sites in the Bijela River Valley and in the northwestern part of the Pakrac Mountain extending to the area belonging to the City of Pakrac.

Key words: Pakrac, archaeological excavations, Middle Ages, Modern Age, prehistory, hillforts

Smještaj grada Pakraca u dolini rijeke Pakre, na zapadnim obroncima Psunja, s geostrateškim položajem koji omogućuje nadzor brojnih poznatih i zasad nepoznatih povijesnih putova koji vode od zapada prema istoku, kao i sa sjevera prema jugu, jedan je od uvjeta postojanja i razvoja kultura i naselja tijekom različitih razdoblja ljudske povijesti. To područje zapadne Slavonije iznimno je bogato šumama, livadama i obradivim površinama. Tu se susreću nepregledne ravnice i šumovita brda, a sve je ispresijecano brojnim izvorima vode. Sve to predstavlja idealne uvjete za uspostavu nizinskih i visinskih naselja od doseljenja prvih populacija. Arheoloških istraživanja na području gradova Pakraca i Lipika u prošlosti je bilo jako malo. Većina poznatih nalaza spada u kategoriju slučajnih nalaza, a lokaliteti su u literaturi uglavnom bili samo spomenuti, bez detaljnijih informacija o točnoj lokaciji te samim time često gotovo izgubljeni.

Prvi terenski pregled obavljen je 70-ih godina 20. stoljeća pod vodstvom arheologinje Dubravke Sokač Štimac koja je pronašla i ubicirala mnoge arheološke lokalitete na prostoru Pakraca i Lipika, a izvršila je i probno sondiranje na nekima od njih.¹ Sljedeći je bio arheološki nadzor pri izgradnji tržnice u Pakracu pod vodstvom arheologa Vjekoslava Štrka ujesen 2001. godine.² Nekoliko godina nakon toga Marko Dizdar i Daria Ložnjak Dizdar iz Instituta za arheologiju obavili su dva terenska pregleda za potrebe izgradnje ceste Daruvar – Lipik³ i trase magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac.⁴ Trasa magistralnog plinovoda istražena je tijekom 2012. i 2013. godine pri čemu je pronađen veliki broj lokaliteta naseobinskog karaktera od kojih je mnogo srednjovjekovnih.⁵ Istraživanje je provela tvrtka Geoarheo d. o. o., a nalazi su pohranjeni u Muzeju grada Pakraca. Tijekom 2015. godine provedeno je manje georadarsko istraživanje sjeverozapadnog dijela utvrde Stari grad Pakrac, koje je također provela tvrtka Geoarheo d. o. o.⁶ Od 2016. godine istraživanja se polako intenziviraju zapošljavanjem stručne osobe – arheologa – u Muzeju grada Pakraca. Iste godine provedeno je sustavno rekognosciranje pakračko-lipičkog kraja, što je rezultat suradnje Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Muzeja grada Pakraca, a koje je iznjedrilo brojne arheološke nalaze pohranjene u Muzeju grada Pakraca⁷ te veliko georadarsko istraživanje Staroga grada Pakraca koje je obuhvatilo gotovo cijelu pretpostavljenu površinu utvrde koju je u tom trenutku bilo moguće na taj način istražiti.⁸ Sljedeće, 2017. godine započela su arheološka istraživanja Staroga grada, koja i dalje kontinuirano traju.⁹ Iste godine izvršen je

Located in the Pakra River Valley on the western foothills of the Psunj Mountain, the city of Pakrac controls numerous known and yet unknown historical routes leading from east to west and from north to south. Such a geostrategic position has been a precondition for existence and development of cultures and settlements throughout the history. This part of Western Slavonia is particularly rich with forests, meadows and arable soil. It is a region where endless plains meet wooded hills, abounding in springs, streams and rivers. As such, it has been ideal for establishing lowland and hilltop settlements ever since the arrival of the earliest populations. There were very few archaeological excavations in the Pakrac and Lipik environs in the past. Most of the finds were chance finds; many sites are merely mentioned in literature, with no detailed information, and have become almost forgotten.

The first field survey was carried out in the 1970s. It was headed by Dubravka Sokač-Štimac, who found and identified numerous archaeological sites in the vicinity of Pakrac and Lipik. She also carried out trial trenching at some of these sites.¹ The next campaign was the archaeological supervision during the Pakrac Market-Hall construction in autumn 2001, headed by Vjekoslav Štrk.² Several years later, Marko Dizdar and Daria Ložnjak Dizdar from the Institute of Archaeology carried out two field surveys prior to the construction of Daruvar–Lipik expressway³ and Kutina–Dobrovac Main Pipeline.⁴ The route of the main pipeline was surveyed in 2012 and 2013 and a large number of settlement-type sites were found, many of which from the Middle Ages.⁵ The survey was carried out by Geoarheo d.o.o. and the finds are stored in the Pakrac City Museum. In 2015, a small-scale ground-penetrating radar survey of the northwestern part of Stari grad hillfort was carried out, also by Geoarheo d.o.o.⁶ Archaeological excavations were intensified in 2016, when the Pakrac City Museum employed a resident archaeologist. Two other surveys carried out that year included a systematic survey of the Pakrac and Lipik environs (in cooperation of the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb and Pakrac City Museum) that yielded numerous finds now kept at the Museum,⁷ and a large-scale ground-penetrating radar survey of Pakrac Old Town (comprising almost entire supposed fortification area that was possible to research at the moment).⁸ The following year (2017) saw the beginning of archaeological excavations at the Old Town that have been going on to the

1 D. Sokač Štimac 1978, 27–44.

2 V. Štrk 2002.

3 M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010.

4 M. Dizdar 2010; M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010.

5 H. Nodilo 2014; A. Ivanković 2013.

6 B. Padovan 2015.

7 K. Šprem *et al.* 2017.

8 B. Mušič 2016; T. Lokner 2017.

9 J. Belaj 2018; 2019; 2020; J. Belaj, I. Papić 2021; T. Lokner 2021; K. Vacek 2022b.

1 D. Sokač Štimac 1978, 27–44.

2 V. Štrk 2002.

3 M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010.

4 M. Dizdar 2010; M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010.

5 H. Nodilo 2014; A. Ivanković 2013.

6 B. Padovan 2015.

7 K. Šprem *et al.* 2017.

8 B. Mušič 2016; T. Lokner 2017.

i terenski pregled Magistralnog plinovoda Omanovac – Daruvar koji provodi tvrtka Geoarheo d. o. o.,¹⁰ a ista tvrtka sljedeće je godine izvršila i zaštitna arheološka istraživanja na nalazištu Badljevinina – Mali kraj, pozicioniranom između gradišta Zidine i Peljevci u Badljevinu.¹¹ Tijekom 2018. godine Povijesno društvo Pakrac – Lipik provelo je terenski pregled arheoloških lokaliteta na području grada Lipika ubicirajući velik broj prapovijesnih lokaliteta naseobinskog karaktera.¹² Godine 2020. Muzej grada Pakraca pokrenuo je dva velika projekta – arheološki nadzor nad zemljanim radovima te dokumentiranje zatečenih arheoloških nalaza u sklopu realizacije projekata „Poboljšanje vodno-komunalne infrastrukture aglomeracije Lipik – Pakrac“ i „Arheološko rekognosciranje područja grada Pakraca i grada Lipika“.¹³ Oba projekta rezultirala su vrijednim nalazima i spoznajama o novovjekovnim i srednjovjekovnim nalazištima unutar urbane zone Pakraca te o lokalitetima fortifikacijskog karaktera na području Pakračke gore i doline rijeke Bijeje. U prvoj polovini 2022. godine Muzej grada Pakraca proveo je manji terenski pregled koji je rezultirao novim spoznajama i ubiciranjem novih lokaliteta naseobinskog i fortifikacijskog karaktera iz vremena prapovijesti i srednjeg vijeka.¹⁴ Rekognosciranja se nastavljaju i tijekom druge polovine 2022. i prve polovine 2023. kada je otkriveno još nekoliko arheoloških lokaliteta fortifikacijskog karaktera na širem području Pakračke gore.¹⁵

U posljednjih nekoliko godina, zahvaljujući financijskoj potpori Grada Pakraca i Ministarstva kulture i medija RH, istraživanja su se intenzivirala. Povećao se broj terenskih pregleda i zaštitnih istraživanja koji su rezultirali preventivnom zaštitom većeg broja ugroženih arheoloških lokaliteta, brojnim arheološkim nalazima, ali i velikom količinom informacija koje su otvorile i mnoga pitanja o fortifikacijskim naseljima. U ovom tekstu predstaviti ćemo ciljne, prostorno usko grupirane fortifikacijske lokalitete s području grada Pakraca.¹⁶ Svi su pregledani u sklopu rekognosciranja Muzeja grada Pakraca. Radi se o arheološkim lokalitetima koji svojim položajem i ostacima zemljane arhitekture trebaju biti klasificirani u fortifikacijske lokalitete. Ističu se po dominantnom položaju u prostoru i po maloj međusobnoj udaljenosti.¹⁷

present day.⁹ That same year, a field survey of the Omanovac–Daruvar Main Pipeline route was carried out by Geoarheo d.o.o.¹⁰ In 2018, the same company also carried out an archaeological rescue excavation at Badljevinina–Mali kraj site, located between Zidine and Peljevci hillforts in Badljevinina.¹¹ Also in 2018, Pakrac–Lipik Historical Society surveyed the archaeological sites in the Lipik area, identifying a large number of prehistoric sites of settlement-type.¹² In 2020, the Pakrac City Museum launched two major projects: archaeological supervision of earthwork and recording of archaeological finds during improvement of the water-supply and drainage infrastructure of the Pakrac–Lipik agglomeration and archaeological survey of the City of Pakrac and City of Lipik.¹³ Both projects resulted in valuable finds and insights into the Modern Age and Middle Age sites within the Pakrac city limits, as well as into the fortification sites in the Pakrac Mountain and Bijela River Valley. The small-scale survey carried out by the Pakrac City Museum in the first half of 2022 yielded new insights and new settlement and fortification sites dated to prehistory and Middle Ages.¹⁴ Such sites were also identified in the second half of 2022 and in 2023, when a few more archaeological sites of the fortification type were found in the greater region of the Pakrac Mountain.¹⁵

In the past years, archaeological surveys and excavations have intensified owing to the financial support of the Pakrac City Museum and Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia. The number of field surveys and rescue excavations has increased, resulting in preventive protection of a numerous endangered archaeological sites and yielding numerous finds and ample information raising many questions about fortified settlements. In this context we will present selected closely-groped fortification sites in Pakrac area.¹⁶ They were all identified during the survey carried out by the Pakrac City Museum. Based on their position and the remains of earthen architecture, these archaeological sites should be classified as being of the fortification type. They are characterized by their dominant position and the fact that they are located close to each other.¹⁷

10 K. Hustić 2017.

11 J. Lapić 2019.

12 T. Lokner 2019.

13 T. Lokner, K.Vacek 2021.

14 T. Lokner 2022.

15 K. Vacek 2022a.

16 U istraživanju 2020. – 2022. godine sudjelovali su arheolozi T. Lokner kao voditeljica i K. Vacek kao zamjenik voditeljice arheološkog istraživanja. U drugoj polovini 2022. i početkom 2023. godine u istraživanju sudjeluju K. Vacek kao voditelj te muzejski tehničar D. Grčević kao član ekipe. Sva istraživanja provodio je Muzej grada Pakraca, a financirao Grad Pakrac kojim ovim putem zahvaljujemo na financijskoj i logističkoj podršci.

17 Osim slabe istraženosti u prošlosti, pri rekognosciranju smo se susreli s još nekoliko problema za koje smatramo da ih je potrebno istaknuti. Najveći su problem svakako minski sumnjiva područja kojih je na ovom prostoru bilo napretak. Često nam je problem stvarala višemjesečna nedostupnost karti s minski sumnjivim područjima na službenim stranicama HCR-a. I drugi problem dotiče se ostavštine ratnih djelovanja na ovom prostoru. Budući da je pakračko-lipičko područje jako stradalo, mnoga su sela napuštena i nema više

9 J. Belaj, 2018; 2019; 2020; J. Belaj, I. Papić, 2021; T. Lokner 2021; K. Vacek 2022b.

10 K. Hustić 2017.

11 J. Lapić 2019.

12 T. Lokner 2019.

13 T. Lokner, K. Vacek 2021.

14 T. Lokner 2022.

15 K. Vacek 2022a.

16 The 2020–2022 excavations were carried out by T. Lokner (director) and K. Vacek (assistant director). The excavations carried out in the second half of 2022 and in 2023 were carried out by K. Vacek (director) and museum technician D. Grčević (team member). All the excavations were carried out by the Pakrac City Museum and financed by the City of Pakrac. We are using the opportunity to express our gratitude to the City of Pakrac for their financial and logistic support.

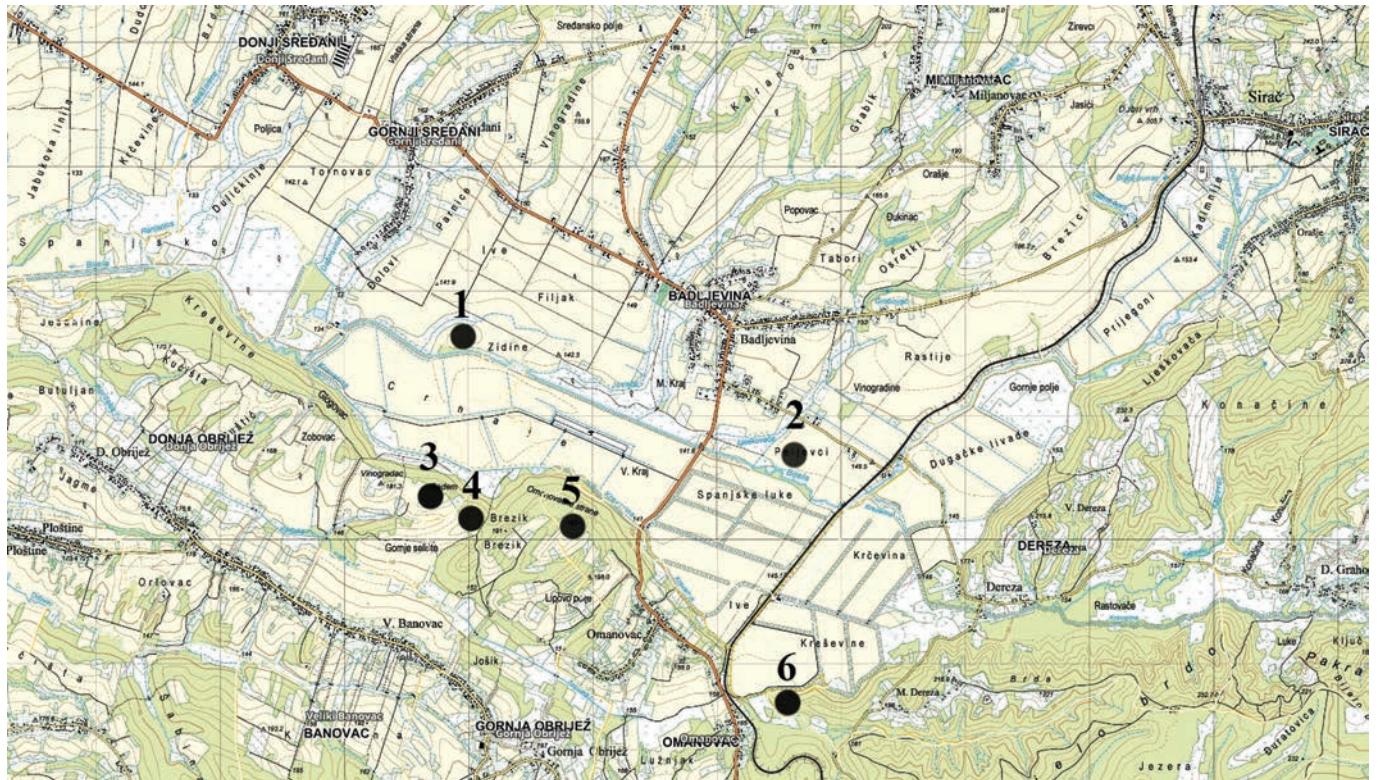
17 In addition to the fact that not many excavations had been carried out in the past, we encountered a few other problems that should be pointed out here. Certainly the most important one were the mine-suspected areas widespread in this region. Oftentimes, maps of such areas on the official website of Croatian Mine Action Center were not available for months. The other war-related problem is that many villages are now deserted and there are no locals who could inform us about some sites or place names that they might

SMJEŠTAJ FORTIFIKACIJSKIH LOKALITETA

Svi predstavljeni lokaliteti nalaze se na uskom prostoru brdovitog područja naselja Gornja Obrijež, Donja Obrijež, Omanovac, Dereza te Badljevin, osim dvaju koji se nalaze u ravnici koju je lako kontrolirati sa spomenutih brda (Sl. 1). Lokaliteti su smješteni na brdsko područje sjeverozapadnog dijela Pakračke gore koje se pruža u smjeru istok-zapad, a nalazi se na središnjem sjevernom dijelu pakračko-lipičkog područja. Sjeverno od gorja nalazi se strateški važna ravnica otvorena prema Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, a povezuje ih pružanje srednjovjekovne prometnice Pakrac – Bjelovar.¹⁸

LOCATIONS OF THE FORTIFICATION SITES

All but two of the sites presented in the paper are found on the narrow, rugged terrain surrounding the villages of Gornja Obrijež, Donja Obrijež, Omanovac, Dereza and Badljevin. The two remaining sites are located in the valley which is easily controlled from the nearby hills (Fig.1). The sites are located on the northwestern foothills of the Pakrac Mountain. Oriented in east-west direction, these foothills are located in the central-northern part of the Pakrac-Lipik area. To the north of the mountain lies a strategically important plain that opens towards Bjelovar-Bilogora County, with the route of the medieval Pakrac-Bjelovar road stretching to it.¹⁸

Slika 1. Položaj srednjovjekovnih gradišta na području Grada Pakraca (1. Badljevin – Zidine, 2. Badljevin – Peljevci, 3. Donja Obrijež – Bedem, 4. Gornja Obrijež – Korička gradina, 5. Gornja Obrijež – Mala i Velika gradina, 6. Dereza – Komljenice; Geoportal DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>, 1. veljače 2023.)

obradio: K. Vacek

Figure 1. Medieval hillforts in Pakrac area (1. Badljevin–Zidine hillfort, 2. Badljevin–Peljevci hillfort, 3. Donja Obrijež–Bedem hillfort, 4. Gornja Obrijež–Korička gradina hillfort, 5. Gornja Obrijež–Mala gradina and Velika gradina hillforts, 6. Dereza–Komljenice hillfort; Geoportal DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>, February 1, 2023)

edited by: K. Vacek

sugovornika koji bi nas mogli uputiti na neke njima možda poznate lokalitete ili toponime. Osim toga, sva ta sela i njihova okolica uglavnom su zapuštena i zarasla nekontroliranom vegetacijom do te mjere da su neprohodna, što je još jedna iznimno otežavajuća okolnost. Postoji i druga krajnost, a to je nered koji ostaje nakon sječe šuma, bilo da se radi o privatnoj bilo službenoj sječi. Osim ostataka drveća nakon sječe, veliki problem su i brazde koje nastaju upotrebom šumskih strojeva, a koje uništavaju potencijalne kulturne slojeve.

18 T. Tkalčec *et al.* 2021 prema L. Čoralić 1997, karta 1 i 2.

know. Also, these villages and their environs are mostly dilapidated and overgrown with vegetation, to the extent they are impenetrable – yet another very aggravating circumstance. There is one more problem we have encountered: lumbering activities – both private and official – have left the area covered with the remains of felled timber and scarred with the furrows made by lumber machinery. These furrows can devastate potential cultural layers.

18 T. Tkalčec *et al.* 2021, based on L. Čoralić, 1997, maps 1 and 2.

Badlješina – Zidine

Gradište Badlješina – Zidine¹⁹ nalazi se na upečatljivom blagom uzvišenju na sjevernoj obali rijeke Bijele (Sl. 2). S južne strane omeđuje ga snažniji vodotok rijeke Bijele, a sa sjeverne, istočne i zapadne korito potoka (Sl. 2 – t. 1) čiji je vodotok znatno modificiran ljudskom rukom na području istočnog dijela lokaliteta (Sl. 2 – t. 2 i 11). Vodeni opkop u reljefu lako je vidljiv na još nekoliko lokacija (Sl. 2 – t. 3 i 4), a definitivno najdublji je dio (Sl. 2 – t. 5) što okružuje zemljani humak na jugoistočnom dijelu lokaliteta (Sl. 2 – t. 9). Središnji plato gradišta dodatno je okružen močvarnim plavnim prostorom s južne, jugoistočne i jugozapadne strane (Sl. 2 – t. 6), danas poljoprivrednom površinom.²⁰ Arheološki lokalitet fortifikacijskim jarcima podijeljen je na više zona: prva zona odnosi se na dominantni fortifikacijski humak (Sl. 2 – t. 9), a druga na vjerojatni stambeni prostor.²¹ Zbog veće koncentracije ljudskih kostiju na krajnjem južnom dijelu lokaliteta moglo bi se pretpostaviti postojanje groblja (Sl. 2 – t. 7). Ovdje je zabilježena intenzivna crvenosmeđa mrlja. Nije jasno radi li se o diskoloraciji prouzrokovanoj arheološkim sondiranjem koje je provela D. Sokač Štimac²² ili je recentnim oranjem zahvaćena stratigrafska jedinica upečatljive boje. U blizini se bilježi i učestalija pojava drobljene opeke pa se može pretpostaviti i njezina upotreba u obližnjim strukturama.²³ Nadalje, na sjevernom dijelu lokaliteta nalazi se velika terasa koja je vjerojatno pripadala stambenom ili/i gospodarskom dijelu utvrde (Sl. 2 – t. 8). Pokretni arheološki materijal pronalazimo i na krajnjim zapadnim (Sl. 2 – t. 10) i istočnim oranicama (Sl. 2 – t. 11), što može upućivati na postojanje velikog podgrađa oko gradišta.

Na jugoistočnom dijelu gradišta prostorom dominira fortifikacijski humak. Sa zapadne se strane nad okolnim područjem izdiže u visini od 4 do 6 m, a sa sjeverne i istočne između 8 i 10 m. Kružnog je oblika, promjera 36 m, a okružen je jednim širokim opkopom. Opkop se na zapadu proteže 7-8 m u širinu, a na sjeveru se širi u prostor danas

Badlješina–Zidine

Badlješina–Zidine hillfort¹⁹ lies on a slightly elevated but prominent ground on the northern bank of the River Bijela (Fig. 2). To the south it is bordered by the river and to the north, east and west by a stream (Fig. 2 – No. 1). To the east, the natural course of the stream was altered substantially (Fig. 2 – No. 2 and 11). Traces of a moat can still easily be seen in the relief in several places (Fig. 2 – No. 3 and 4). By far the deepest section of the stream (Fig. 2 – No. 5) is definitely the one winding around the earthen mound on the site's eastern side (Fig. 2 – No. 9). As for the hillfort's central plateau, it was surrounded by a marshy flood ground to the south, southeast and southwest (Fig. 2 – No. 6); it is farmland today.²⁰ Fortification ditches divide this archaeological site into several zones: the first zone is the dominating fortification mound (Fig. 2 – No. 9) and the second one comprises the presumable living quarters.²¹ The large concentration of human bones found at the southernmost part of the site indicates the presence of a cemetery (Fig. 2 – No. 7). A spot of an intensive red and brown color was recorded here. It is not clear whether it is a discoloration caused by D. Sokač Štimac's archaeological trenching²² or by recent ploughing that could have affected a stratigraphic unit of such a distinctive color. As substantial quantities of crushed bricks have been recorded in the vicinity, it can be assumed that its presence in the nearby structures could be a result of its extensive use.²³ Also, a spacious terrace that probably belonged to the living quarters and/or outhouses of the fortification was found in the northern part of the site (Fig. 2 – No. 8). Movable archaeological finds can also be seen on the fields in the westernmost (Fig. 2 – No. 10) and eastern part (Fig. 2 – No. 11), possibly indicating the existence of a spacious bailey with dwelling quarters.

The southeastern part of the hillfort is dominated by the fortification mound. To the west, it rises 4 to 6 meters above the surrounding area. To the north and east, it rises 8 to 10 meters above it. The mound is circular, 36 meters in diameter, surrounded with a single wide moat. The moat is 7–8 meters wide on its western end; to the north, it widens into

19 Lokalitet Badlješina – Zidine pod tim imenom prvi put u stručnu literaturu ulazi 1978., nakon objave rezultata pokusnog iskopavanja arheologinje Sokač Štimac. Međutim, već 2003. Schejbal pogrešno smješta lokalitet na područje Gornjih Sredana. Nakon toga autori navode lokalitet kao Gornji Sredani – Zidine (G. Jakovljević 2012, M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010) tako pogrešno pripisujući gradište administrativnoj jedinici Gornji Sredani umjesto Badlješini. Lokalitet se danas nalazi na području naselja Badlješina u Požeško-slavonskoj županiji te nosi pravni status preventivno zaštićenog kulturnog dobra.

20 Arheološkim terenskim pregledom 2022. godine (T. Lokner, K. Vacek) na plavnim oranicama nisu pronađeni pokretni arheološki nalazi iako one same vjerojatno jesu posljedica zemljanih modifikacija arheoloških populacija.

21 Na što bi uputili pronalasci dvostrukog opkopa na ovom dijelu.

22 D. Sokač Štimac 1978, 27–44.

23 Iako je opeka višestoljetnom obradom tla izrazito fragmentirana, iz pojedinih ulomaka može se razabrati njezina debljina. Većina pregledanih ulomaka varira od 5 do 6 centimetara debljine.

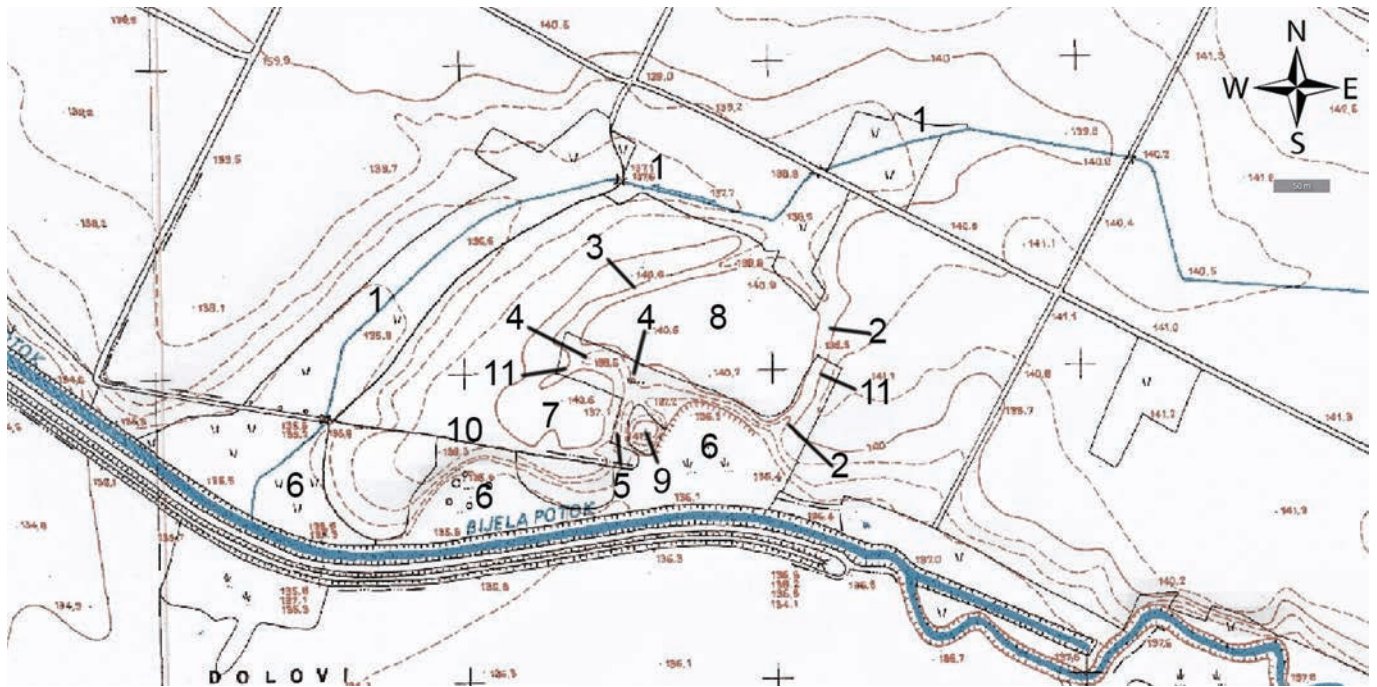
19 Badlješina-Zidine first appeared in literature under this name in 1978, when the results of the test excavations carried out by D. Sokač-Štimac were published. However, in 2003, Schejbal mistakenly places this site in Gornji Sredani area, which is why subsequent authors identify it as Gornji Sredani-Zidine (G. Jakovljević 2012, M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010), attributing it wrongly to the administrative unit of Gornji Sredani instead of Badlješina. At present, the site is located in the vicinity of Badlješina village in Požega–Slavonia County and has the status of a preventively protected cultural good.

20 The archaeological field survey carried out on the flood fields in 2022 (T. Lokner, K. Vacek) yielded no movable archaeological finds despite the fact that these fields had probably been created as a result of earth works carried out by archaeological populations.

21 The double moat found in this part can be seen as evidence of it.

22 D. Sokač Štimac 1978, 27–44.

23 Although the bricks are very fragmented due to centuries of farming, there are individual fragments that indicate the thickness of these bricks. The thickness of most of the fragments examined ranges from 5 to 6 centimeters.

Slika 2. Geomorfološke odlike gradišta Badljevina – Zidine uz rijeku Bijelu (Geoportal DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>, 1. veljače 2023.)

obradio: K. Vacek

Figure 2. Geomorphological characteristics of Badljevina–Zidine hillfort by the River Bijela (Geoportal DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>, February 1, 2023)

edited by: K. Vacek

znatno spuštene oranice. Postoji mogućnost da je tamo uništen oranjem, iako se može pretpostaviti da je i taj dio bio namjerno punjen vodom. Na istočnom području omeđuje ga danas vrlo naplavna oranica, a za vremena funkcioniranja gradišta izrazito močvarno tlo ili moguće čak živući rukavac rijeke Bijele. Zbog izrazito visoke vegetacije na području fortifikacijskog humka nisu zabilježeni arheološki nalazi, dok se u zapadnom dijelu podgrađa nalazi vrlo velika količina materijala. Tijekom zračnog snimanja obrađenih oranica na zapadnom platou gradišta zabilježena je intenzivno crveno smeđa kvadratna mrlja orijentacije sjeverozapad-jugoistok, a s obzirom na to da je u tom dijelu pronađena najveća koncentracija ljudskih kostiju, pretpostavljamo postojanje groblja i možda crkve ili kapele (Sl. 3). Materijal je na lokalitetu izrazito brojn, a samo jednim manjim terenskim pregledom (2022. godine) pronađen je velik broj stijenki keramičkih posuda, ulomci dna i rubova, nekoliko ručaka i ulomaka s ukrasom valovnice (T. 1, 1–4),²⁴ fragment litičkog alata te staklene bočice.²⁵ Iako je lokalitet višeslojan, na površini dominiraju kasnosrednjovjekovni nalazi.

Ako gledamo isključivo oblik zemljane mote, gradište možemo klasificirati u nizinsko kružno s jednim

a plough-field, now substantially lowered. There is a possibility that this section of the moat was destroyed by ploughing, although we can assume that it, too, used to be filled with water on purpose. To the east, the moat is bordered by a frequently flooded plough-field which, in the days when the hillfort was inhabited, was a very marshy land, if not even a River Bijela backwater. Due to very high vegetation cover, no archaeological finds have been recorded on the fortification mound, unlike the western part of the bailey, which abounds in such finds. Aerial imaging of the ploughlands has revealed an intensely red-brown square spot of an east–west orientation. Since it is there that the highest concentration of human bones was found, it is believed that a cemetery – and, possibly, a church or chapel – could have been located there (Fig. 3). Large quantities of finds were excavated at the site. A single small-scale field survey, carried out in 2022, yielded numerous pottery fragments – particularly vessel walls, but also base and edge fragments as well as a few handles and fragments decorated with wavy lines (Pl. 1, 1–4).²⁴ Fragments of a stone tool and small glass bottle were also found there.²⁵ There are several layers at the site, but the late medieval finds are predominant on the surface.

24 U tabli su izloženi valovnicom i ruletiranjem ukrašeni ulomci lonca, ulomak lonca s istaknutim obodom te ulomak čašastog pečnjaka. Navedeni ulomci kvalitetnije su fakture, a u strukturi uočavamo primjesu vrlo sitnog kvarcita.

25 T. Lokner 2022, 10.

24 The plate shows pot fragments containing wavy lines and rouletted patterns, a pot fragment with a prominent rim, and a fragment of a glass-shaped stove-tile. These fragments are of a high-quality fabric, with admixture of very tiny quartz particles in its structure.

25 T. Lokner 2022, 10.

Slika 3. Gradište Badljeva – zidine uz rijeku Bijelu

foto: K. Vacek

opkopom,²⁶ a ako uzmemo u obzir zapadni i sjeverni plato obrubljen vodenim jarkom, treba ga smjestiti u nizinsko gradište s kružnom motom i pravokutnim dvorištem.²⁷

Riječ je o arheološkom lokalitetu zamjetne površine od 30 hektara, što ga svrstava u kategoriju najvećih hrvatskih gradišta.²⁸ J. Bösendorfer gradište identificira kao Petrovinu (*Petrowna*),²⁹ a J. Kempf tamo pretpostavlja postojanje velikog grada odnosno samostana.³⁰ G. Szabo Petrovinu pripisuje plemenu Teteny od kojeg su potekli Pekrijevci, odnosno Nikola Pekri.³¹ Gradište Zidine vizualno komunicira s visinskim gradištima Bedem (zračna udaljenost 1250 m), gradištem Korička gradina (zračna udaljenost 1480 m), Velika i Mala gradina (zračna udaljenost 1700 m) te nizinskim gradištem Peljevci (zračna udaljenost 2700 m).

Badljeva – Peljevci

Arheološki lokalitet Peljevci ime je dobio po toponimu na Hrvatskoj osnovnoj karti 1 : 25 000, a nalazi se na jugoistočnom dijelu današnjeg naselja Badljeva, u dolini rijeke Bijele. Lokalitet je smješten na blago uzvišenu

Figure. 3. Badljeva–Zidine hillfort by River Bijela

photo: K. Vacek

Based on the shape of the earthen motte alone, the hillfort can be classified as a lowland circular hillfort with a single moat.²⁶ But if we take into account the western and northern plateaus surrounded by a water-filled ditch, then it can be classified as a lowland hillfort with a circular motte and rectangular courtyard.²⁷

It is a rather spacious archaeological site (30 hectares) – one of the largest hillforts in Croatia.²⁸ J. Bösendorfer identified this hillfort as Petrovina (*Petrowna*),²⁹ and J. Kempf believes that a large fort or monastery used to be here.³⁰ G. Szabo associates Petrovina with the Teteny tribe, from which the Pekris (including Nikola Pekri) had descended.³¹ Zidine hillfort has visual communication with the hilltop hillforts of Bedem (1,250 m by air), Korička gradina (1,480 m by air), Velika gradina and Mala gradina (1,700 m by air) and with the lowland hillfort Peljevci (2,700 m by air).

Badljeva–Peljevci

The archaeological site of Peljevci was named after a toponym on the Basic Map of Croatia (1:25,000). It is located on the southeastern part of the present-day village of Badljeva, in

26 T. Tkalčec *et al.* 2021,36, sl.19.

27 T. Tkalčec *et al.* 2021,36, sl.19.

28 Usp. Ž. Tomičić 1985, 61 i T. Tkalčec *et al.* 2021, 43.

29 J. Bösendorfer 1994, 85.

30 J. Kempf 1924, 86.

31 G. Szabo 1920, 113.

26 T. Tkalčec *et al.* 2021, 36, fig. 19.

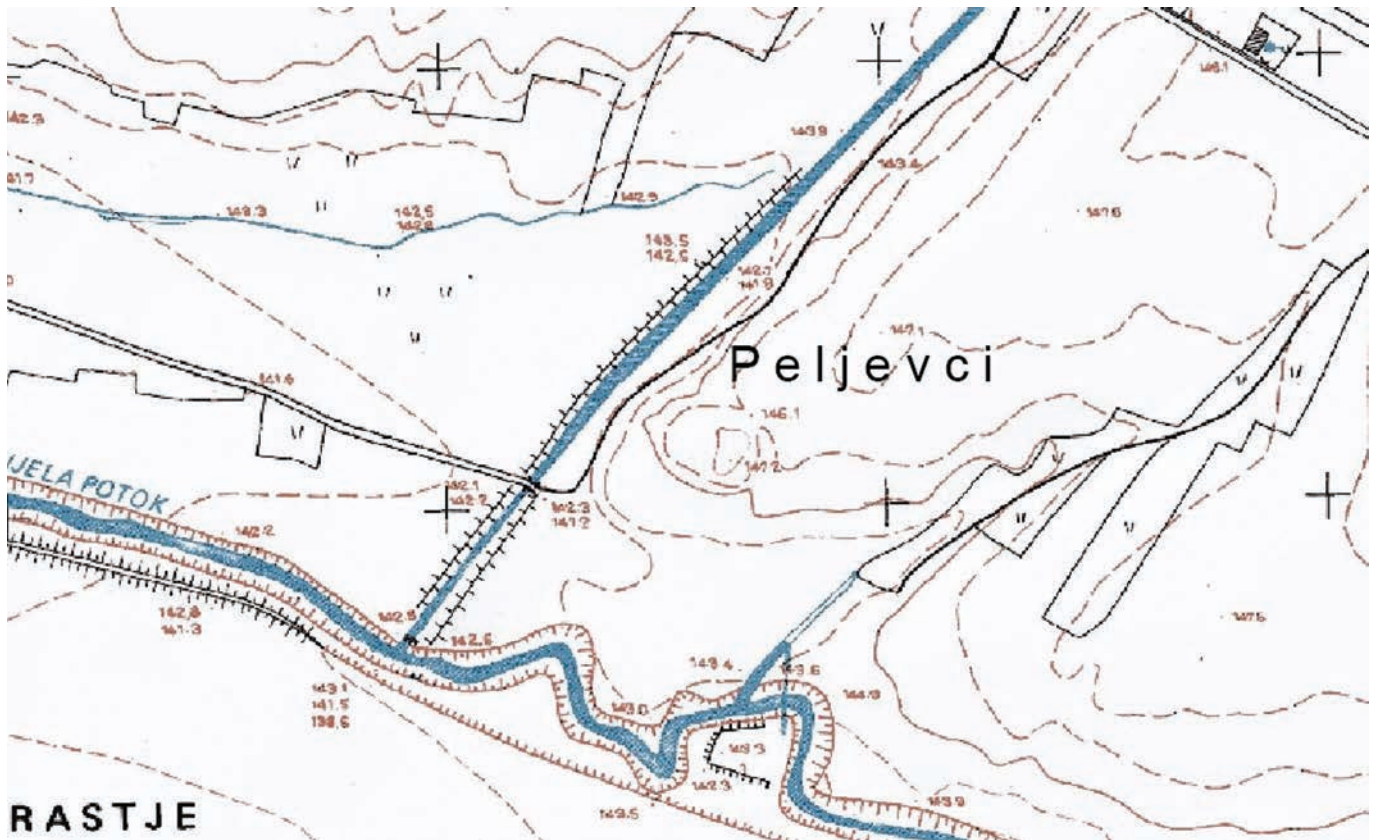
27 T. Tkalčec *et al.* 2021, 36, fig. 19.

28 Cf. Ž. Tomičić 1985, 61 and T. Tkalčec *et al.* 2021, 43.

29 J. Bösendorfer, 1994, 85.

30 J. Kempf, 1924, 86.

31 G. Szabo, 1920, 113.

Slika 4. Gradište Badljevina – Peljevci na Hrvatskoj osnovnoj karti (GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>)

obradila: T. Lokner

Figure 4. Badljevina–Peljevci hillfort on Basic Map of Croatia (GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>)

edited by: T. Lokner

terasu pružanja sjever-jug, a omeđuju ga, osim rijeke Bijele na jugu, snažniji tok potoka Ljeskovača na zapadu i kanal danas presahlog potoka na istoku (Sl. 4). Osim vrlo velike količine ulomaka keramike, zabilježena je i pojava opeke na južnoj padini brijega te antičke tegule i opeka na oranici jugoistočno od lokaliteta, uz rijeku Bijelu.³² Naime, vrlo intenzivna obrada tla nivelirala je središnju terasu u tolikoj mjeri da ostatci fortifikacije na terenu uopće nisu vidljivi. Zračne snimke pokazale su trag kvadratnog tlocrta dimenzija 52 x 60 m, orijentacije istok-zapad. Nadalje, na istočnoj i zapadnoj strani vidi se *soilmark* bedema dužine oko 35 m te tamnija kvadratna površina na sjeverozapadnom dijelu. Sudeći po izohipsama zabilježenim na Hrvatskoj osnovnoj karti,³³ na istočnom dijelu unutar opkopa postojalo je ovalno uzdignuće (u pružanju sjeveroistok-jugozapad), dimenzija 28 x 17 m, za koje bismo mogli pretpostaviti da se radi o ostatku fortifikacijskog humka (Sl. 5).³⁴

the River Bijela valley. The site extends on a slightly elevated terrace stretching in east–west direction. It is bordered by the River Bijela in the south, the Ljeskovačka Stream (rich with water) in the west and a dried-up stream in the east (Fig.4). In addition to large quantities of pottery fragments, some other finds were recorded at the site: bricks (on the southern hillslope), and Roman-period tegulae and bricks to the south-east, by the River Bijela.³² Due to very intensive farming, the central terrace was levelled to such an extent that the remains of the fortification in the field cannot be seen at all. Aerial images show outlines of a 52x60m square ground plan extending in east–west direction. Also, a rampart soil mark approx. 35 meters long can be seen on the eastern and western sides and a darker square surface in the northwestern part. Contour lines on the Basic Map of Croatia³³ indicate that there used to be a 28x17m oval high ground stretching in north-east–southwest direction that could be a remnant of a fortification mound (Fig. 5).³⁴

32 T. Lokner, K. Vacek 2021.

33 GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>.

34 Budući da je na nalazištu pronađen materijal koji se može pripisati i razvijenom srednjem vijeku (K. Vacek 2021), možda se može pretpostaviti postojanje i ranije faze gradišta prije negoli je dobilo kasnosrednjovjekovni tip kvadratnog oblika (usp. T. Tkalčec *et al.* 2021, 38).

32 T. Lokner, K. Vacek 2021.

33 GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>.

34 As finds that could be dated to the High Middle Ages were also recorded at the site (K. Vacek, 2021), perhaps the hillfort had its earlier phase, too – before it acquired its Late Medieval square shape (cf. T. Tkalčec *et al.* 2021, 38).

Na središnjoj zaravni pronalazi se velika količina sred-njovjekovnog pokretnog materijala (T. 1, 5–8),³⁵ uz nešto manje antičkog i prapovijesnog materijala.³⁶ Ipak, ostatci fortifikacije upućuju na tip kvadratnih gradišta sa samog kraja kasnog srednjeg ili početka novog vijeka,³⁷ na čije korištenje u tom razdoblju upućuju i pronalasci fragmenata svjetlijih keramičkih vrčeva fine fature, ukrašenih crvenim geometrijskim motivima čije paralele pronalazimo u literaturi.³⁸

Jugoistočno od gradišta, na izduženoj oranici topioni- ma Staro groblje pronađena je vrlo velika količina ljudskih kostiju, antičkih tegula i krupnijeg kamena. Oranica do- seže strmu obalu rijeke Bijele, u čijim se profilima mogu vidjeti ostatci skeletnih ukopa. Vjerojatno je postojala i crkva koju ondje smješta Spomenica badljevačke župe iz razdoblja od 1906. do 1940. godine.³⁹ G. Szabo navodi da se mjesto prvi put spominje 1343. godine kao *ad me- tasflorum Bagin*, a u njemu su stolovali Horvat Litavski, Zapolja i Tahi.⁴⁰

Large quantities of medieval movable finds were re- corded on the central plateau (Pl. 1, 5–8),³⁵ together with some antiquity and prehistoric finds.³⁶ Still, the remains of the fortification indicate that the hillfort was of the square shape typical of Late Middle Ages or Early Modern Age.³⁷ Fragments of light-colored fine-fabric pottery (jugs) deco- rated with red geometric motifs (for which there are analog- ies in literature) were found there, which indicates that the hillfort was used during that period.³⁸

To the southeast of the hillfort, on an elongated plough-field known as Staro groblje, large quantities of human bones, Roman-period tegulae and massive stones were found. The plough-field extends to the steep bank of the Bijela, where remains of skeletal burials can be seen in its profile. It can be assumed that a church also existed there, as mentioned in the Memorial of Badljevina Par- ish 1906–1940.³⁹ According to G. Szabo, the village is first mentioned as *ad metas florum Bagin* in 1343 and Horvat Litavski, Zapolja and Tahi kept court there.⁴⁰

Slika 5. Gradište Badljevina – Peljevci uz rijeku Bijelu

foto: T. Lokner

Figure 5. Badljevina–Peljevci hillfort by the River Bijela

photo: T. Lokner

35 Osim ulomaka lonca ukrašenih valovnicom i ruletiranjem, pronađeni su i ulomci kasnosrednjovjekovnih vrčeva oslikanih crveno bojenim geometrijskim motivima.

36 K. Vacek 2021, 15–16.

37 T. Tkalčec *et al.* 2021, 38.

38 K. Vacek 2021, prema paralelama iz T. Tkalčec 2019,113; J. Belaj 2018, 58.

39 M. Lamot, F. Čosić, D. Delaj 1906–1940.

40 G. Szabo 1920, 113.

35 In addition to pot fragments decorated with wavy lines and rouletted patterns, fragments of Late Middle Age jugs with red-painted geometrical motifs were also found.

36 K. Vacek 2021, 15–16.

37 T. Tkalčec *et al.* 2021,38.

38 K. Vacek 2021, based on analogies from T. Tkalčec 2019,113; J. Belaj 2018, 58.

39 M. Lamot, F. Čosić, D. Delaj 1906–1940.

40 G. Szabo 1920,113.

VISINSKI FORTIFIKACIJSKI LOKALITETI

Gornja Obrijež – Bedem

U području katastarske općine Gornja Obrijež, 7 km sjeveroistočno od Pakraca, nalazi se arheološki lokalitet Bedem. Odabrani je položaj na blažem uzvišenju Pakračke gore, koji dominira nad dolinom rijeke Bijele na sjeveru, porječjem danas snažnijeg potoka Koritska rijeka na jugu te visoravni na kojoj su se smjestila današnja naselja Veliki Banovac, Donja i Gornja Obrijež.

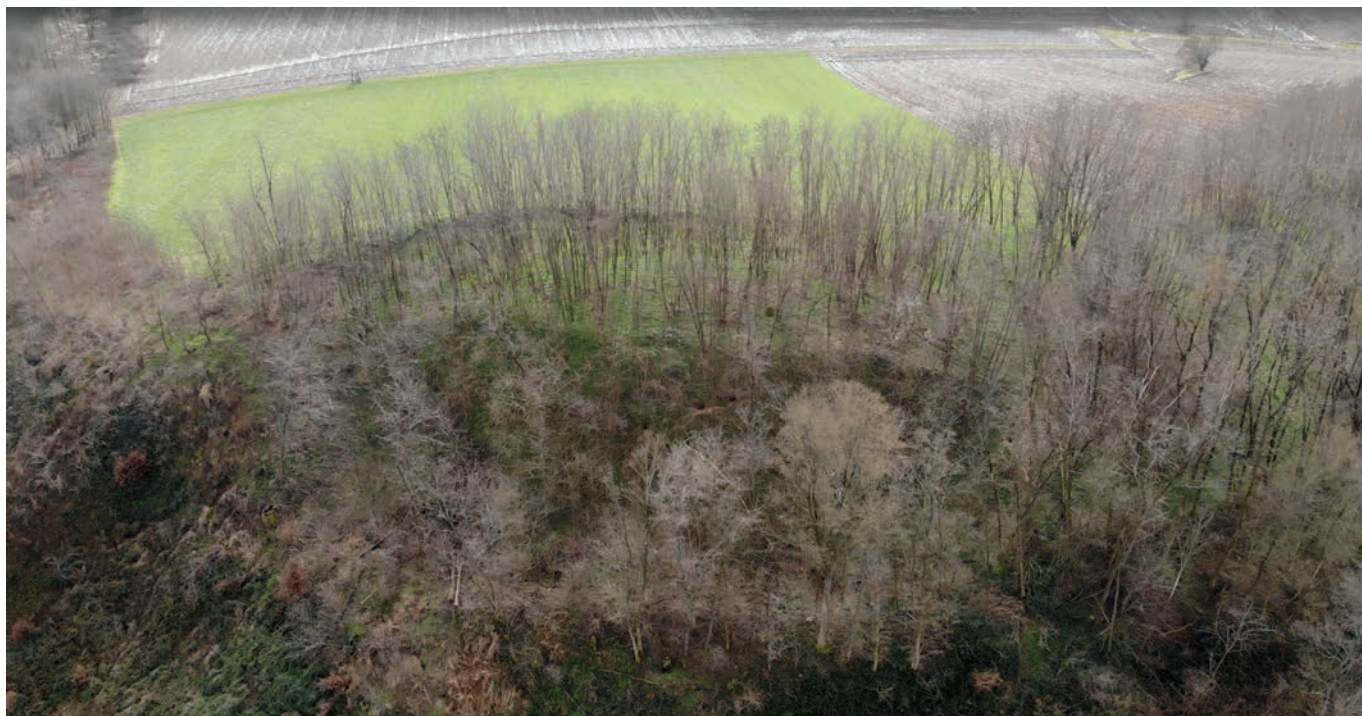
Već na prvi pogled u morfologiji terena uočena je umjetna struktura (Sl. 6). Vrh brda, koji je na topografskim kartama označen kao „Bedem“, omeđen je dubokim i vrlo širokim opkopom te pridruženim mu zemljanim bedemom. Dubina opkopa od okolnog terena na zapadu danas iznosi oko 2 m, dok pod utjecajem padine na sjeveru stvara prepreku dubine od 3 do 6 m, a širina mu je oko 4 m. Na južnoj strani zemljani bedem poprilično je niveliran obradom tla, ali je na sjevernoj i istočnoj strani odlično očuvan. Obrambeni suhi kanal direktno je spojen s vanjskim zemljanim bedemom da bi se načinila što značajnija visinska razlika i prepreka učinila teže premostivom. Također, zemljani bedem na sjevernoj strani sadrži jedno uzvišenje visoko od 1 do 1,5 m i dugo oko 2,5 m⁴¹ (Sl. 7. – t. 3) te na sjeveroistočnoj strani otvor u bedemu, vjerojatno ostatak ulaza u gradište (Sl. 7. – t. 4). Budući da je navedeni ulaz pozicioniran na strmoj strani gradišta, može se pretpostaviti

HILLTOP FORTIFICATION SITES

Gornja Obrijež–Bedem

In the cadastral district of Gornja Obrijež, 7 kilometers north-east of Pakrac, the archaeological site of Bedem is found. Located on a slightly elevated ground on the Pakrac Mountain, it commands a view of the River Bijela valley to the north, Koritska Rijeka stream basin to the south and a plain with present-day villages of Veliki Banovac and Gornja Obrijež.

Easily detectable in the morphology of the terrain is an artificial structure (Fig. 6). The hilltop designated on topographic maps as Bedem is bordered by a deep and very wide moat and accompanying earthen rampart. The present-day depth of the moat is 2 meters compared to the surrounding terrain to the west. The position of the slope to the north turns the moat into a barrier 3–6 meters deep and approx. 4 meters wide. The moat's southern section is quite levelled due to extensive farming. However, its northern and eastern sections are very well-preserved. The dry defense canal was directly connected to the outer face of the earthen rampart in order to create the largest possible difference in elevation, thus making the barrier more difficult to surmount. Also, on the northern section of the rampart there is an elevated part, 1–1.5 meters high and approx. 2.5 meters long⁴¹ (Fig. 7 – No 3). In the north-eastern section there is an opening that was probably used as a gate to the hillfort (Fig. 7 – No 4). As this gate is located on the steep side of the hillfort, it can be assumed that it also

Slika 6. Zračna fotografija fortifikacijskog humka na lokalitetu Gornja Obrijež – Bedem

foto: K. Vacek

Figure 6. Aerial photograph of fortification mound at Gornja Obrijež–Bedem site

photo: K. Vacek

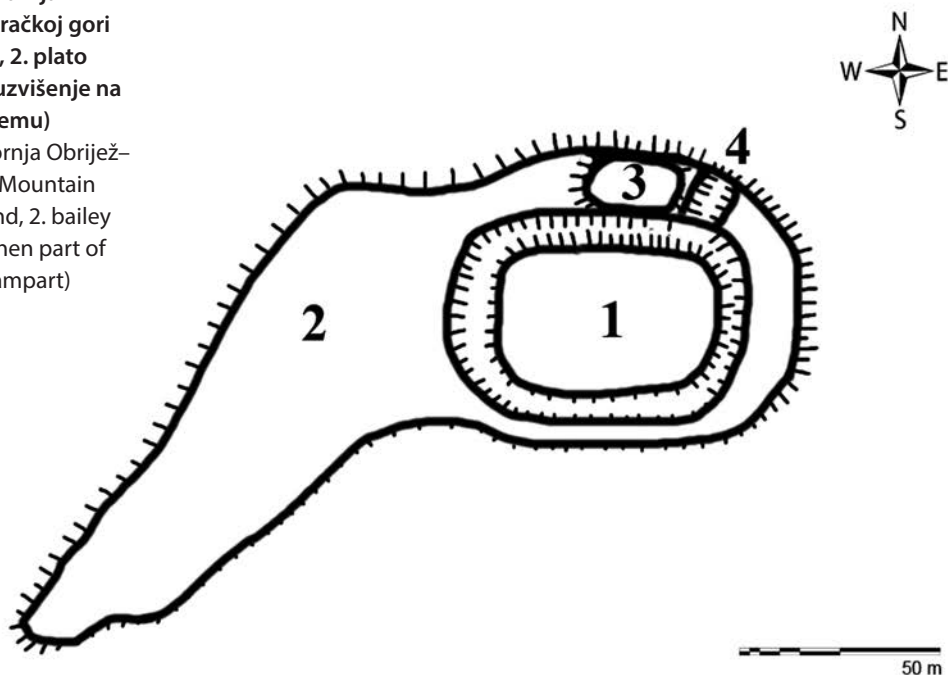
41 Možda zemljani podest za drvenu kulu, slično kao što se pripisuje nekim istakama na kvadratnim gradištima poput Torčec – Gradić i Orlovac – Orlov grad (T. Tkalčec *et al.* 2021, 37).

41 Possibly an earthen landing for a wooden tower, similar to the ones associated with some cantilevers found at square-shaped hillforts such as Torčec-Gradić and Orlovac-Orlov grad (T. Tkalčec *et al.* 2021, 37).

Slika 7. Tlocrt gradišta Gornja Obrijež – Bedem na Pakračkoj gori (1. fortifikacijski humak, 2. plato podgrađa, 3. zemljano uzvišenje na bedemu, 4. otvor u bedemu)

Figure 7. View plan of Gornja Obrijež–Bedem hillfort in Pakrac Mountain (No. 1. fortification mound, 2. bailey plateau, 3. elevated earthen part of rampart, 4. opening in rampart)

izradio / made by: K. Vacek

da je imao nekakvu formu drvenog mosta ili rampe kojom se penjalo do ulaza u gradište. U središtu gradišta nalazi se ovalni fortifikacijski humak izdužen u smjeru istok-zapad, s blagim otklonom prema sjeveru. Dimenzije humka su 28 x 45 m, a nadvisuje okolni teren za 5 do 15 m visine. Sjeverozapadno od mote prostire se zaravnato područje danas prekriveno šumom. Osim južne, sve granične stranice šumom prekrivenog područja visoke su 2 do 3 metra i vrlo strme, pa se može pretpostaviti da se radi o prostoru podgrađa ili dvorišta utvrde.

Također, pronalasci ulomaka drobljene opeke na južnoj oranici upućuju na prostiranje dijela lokaliteta i na to područje. Sjeverni, uzvišeniji prostor gradišta prekriven je visokim recentnim sterilnim slojem i sezonskim raslinjem, što čini uočavanje arheološkog pokretnog materijala iznimno teškim. Uz rubove opkopa pronađena je vrlo mala količina kamena, dijelovi fragmentirane opeke, a unutar oštećenog južnog dijela jarka zapaženi su rijetki ulomci crno pečene grube keramike. Možemo pretpostaviti da je jugozapadni zaravnati prostor služio kao svojevrсно podgrađe, iako nalazi materijala na južnoj oranici upućuju na naseljavanje i tog prostora. Postavlja se pitanje zašto su na zapadnoj i južnoj strani⁴² opkop i bedem najskromniji, dok je bedem na sjevernoj i sjeverozapadnoj, već ionako strmoj strani znatno viši. Radi li se o graničnom posjedu⁴³

contained a wooden bridge or ramp that led to it. In the center of the hillfort there is an oval fortification mound stretching in east–west direction, slightly dipping northward. The size of the mound is 28 x 45 meters and it rises 5 to 15 meters above the surrounding ground. To the northwest of the motte there is a flat wooded area. In every direction but north, the tree line of the wooded area is on a very steep ground, 2–3m high, so it can be assumed that the hillfort's fortified settlement or courtyard used to be there.

Also, fragments of crushed bricks on the southern plough-field indicate that the site extended to that area, too. The northern – and higher – part of the hillfort is covered by a high recent sterile layer and seasonal vegetation, which makes detecting of movable archaeological finds very difficult. A small quantity of stones and some brick fragments were found along the edges of the moat. In the southern – damaged – part of the ditch, rare fragments of coarse black fired pottery were detected. We can assume that the levelled southwestern area was used as a fortified settlement or bailey of a sort, although the finds recorded on the southern plough-field indicated that this area, too, could have been inhabited. Also, the question arises why are the western and southern sections⁴² of both the moat and the rampart much lower than the ones on the north and northwestern sides, which are on a much steeper ground? Was it a border hillfort⁴³ threatened by

42 Intenzivna obrada blaže, južne padine najvjerojatnije je utjecala na današnju visinu južnog zemljanog bedema.

43 U blizini gradišta nalazi se dominantno uzvišenje Vinogradine koje je djelomično terenski pregledano u ljetnim mjesecima. Iako su na terenu pronađeni mogući ostatci zemljanog bedema kvadratnog tlocrta, detaljnije istraživanje nije bilo moguće zbog neprohodnog raslinja. Dodatni terenski pregledi provest će se u zimskim mjesecima da bi se što vjernije dokumentiralo stanje i utvrdio arheološki potencijal.

42 Intensive farming on the less-steep southern slope probably explains the present-day height of the southern earthen rampart.

43 In the vicinity of the hillfort, a dominant high ground known as Vinogradine is found. It was partially surveyed in summer months. Possible remains of a square-shaped earthen ramparts were detected, but the impenetrable vegetation prevented any detailed research. Future survey will be carried out in winter months in order to establish the situation and archaeological potentials in detail.

kojem su prijetnju predstavljale zajednice u dolini rijeke Bijele ili su ti fortifikacijski sustavi ojačani u vrijeme sve intenzivnijih osmanlijskih upada?⁴⁴

Gradište pripada visinskom tipu ovalnog oblika s jednim opkopom i jednim zemljanim bedemom, sa središnjim ovalnim humkom i podgrađem nepravilnog oblika.⁴⁵

Gornja Obrijež – Korička gradina

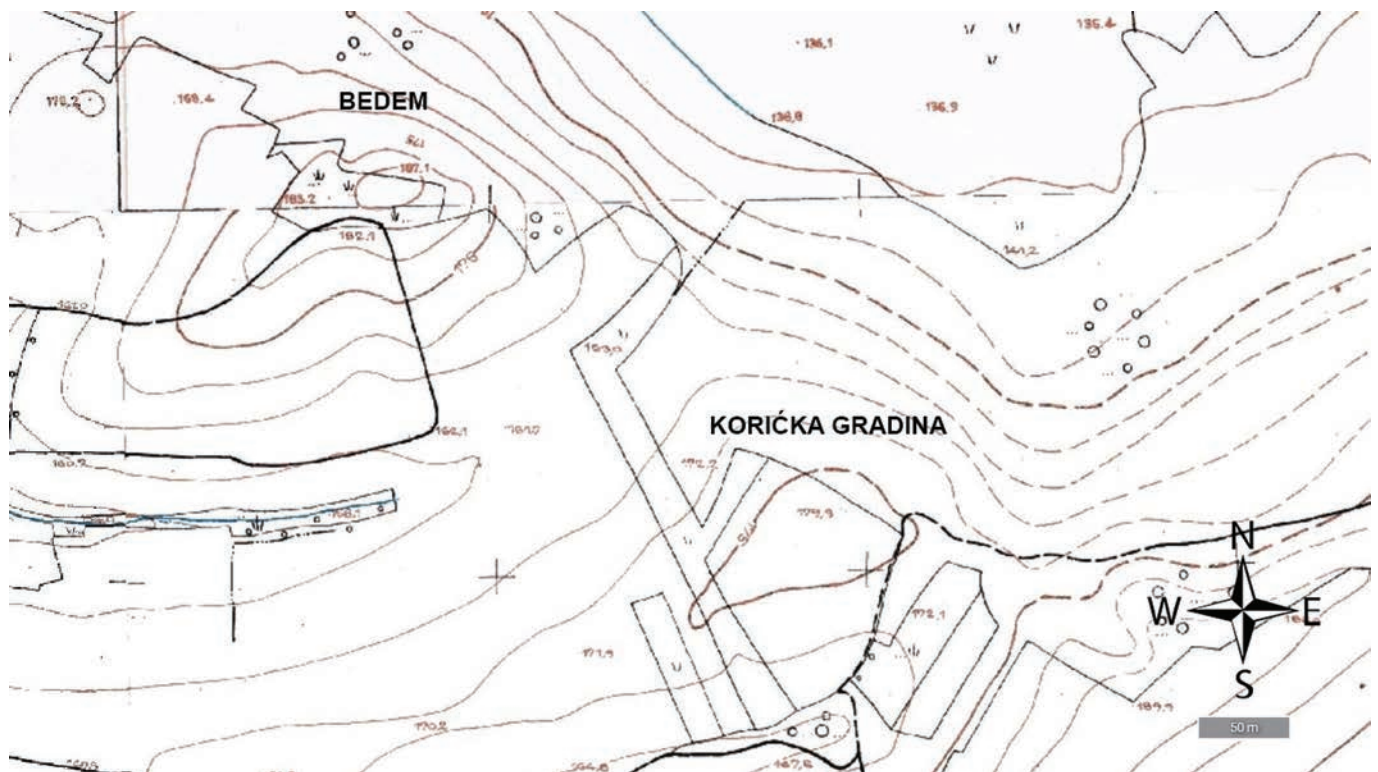
Gradište Korička gradina nalazi se 380 m zračne linije jugoistočno od gradišta Bedem (Sl. 8). Lokalitet je znatno oštećen intenzivnom strojnom obradom tla pa tragovi fortifikacija uopće nisu zabilježeni na južnom dijelu, području današnje oranice. Na zapadnom dijelu, području nekadašnje oranice, koje je danas zaraslo u mladu bagremovu šumu, uočava se samo uzvišenje ne veće od 1 m, koje bismo lako mogli pripisati i međi. Međutim, na istočnom dijelu zabilježena su dva duboka opkopa. Prvi, bliži fortifikacijskom humku, nešto je manjih dimenzija (2,5 m dubine i 3,5 m širine), dok je drugi znatno dublji i širi (4 m dubine i 5 m širine) (Sl. 9 – t. 3). Na sjevernoj strani nalazi se izrazito strma padina, danas zarasla u toliko gusto raslinje da se na zračnoj fotografiji i u zimskim mjesecima uopće ne razabire tlo (Sl. 9 – t. 4). Visina humka nad okolnim terenom je od 15 do 20 m.

the communities living in the River Bijela valley or were these fortification systems strengthened during frequent Ottoman raids?⁴⁴

This hillfort is of the oval hilltop type with a single moat and a single earthen rampart, with a central oval mound and an asymmetrical bailey.⁴⁵

Gornja Obrijež–Korička gradina

Korička gradina hillfort lies southeast of Bedem hillfort, at an air distance of 380 meters (Fig. 8). As the site is quite damaged due to intensive use of farming machinery, the outlines of the fortifications in the southern part – where the present-day plough-field is – have not been detected yet. As for the western part, where a plough-field once was, it is covered by acacia saplings and only a slightly elevated ground (not higher than 1 meter) – probably a boundary – can be seen. In the eastern part, however, two deep moats are found. The first one (2.5m deep and 3.5m wide) lies closer to the fortification mound and is smaller than the second one (4m deep and 5m wide) (Fig.9 – No. 3). To the north there is a very steep slope, now overgrown with vegetation so thick that the soil beneath cannot be seen on aerial photographs even in winter months (Fig.9 – No. 4). The mound is 15–20 meters higher than the surrounding terrain.

Slika 8. Odnos gradišta Bedem i Korička gradina na Hrvatskoj osnovnoj karti (GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>)

obradio: K. Vacek

Figure 8. Bedem and Korička gradina hillforts juxtaposed on Basic Map of Croatia (GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/>)

edited by: K. Vacek

44 V. Herman Kaurić 2004, 81–84.

45 T. Tkalčec et al. 2021, 36, sl. 19.

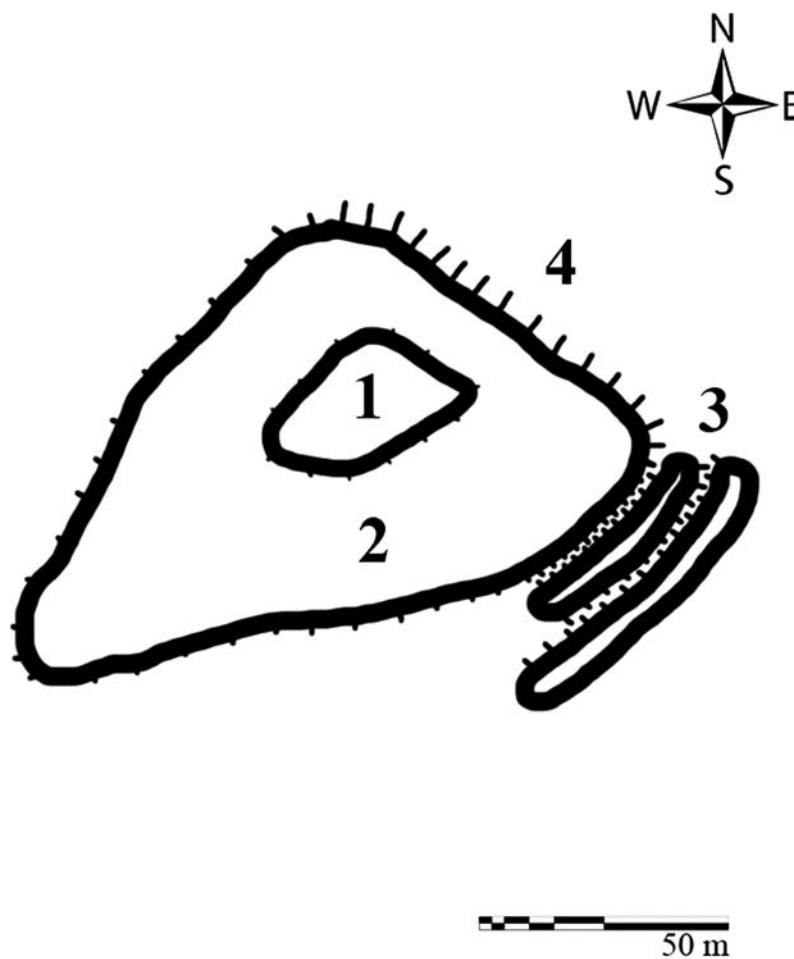
44 V. Herman Kaurić 2004, 81–84.

45 T. Tkalčec et al. 2021, 36, fig. 19.

Slika 9. Tlocrt oštećenih područja Koričke gradine (1. zemljano uzvišenje, 2. istočna blaga padina, podgrađe, 3. dvostruki opkop, 4. strma padina)

Figure 9. View plan of damaged parts of Korička gradina hillfort (No. 1. earthen mound, 2. gentle eastern slope, bailey, 3. double moat, 4. steep slope)

izradio / made by: K. Vacek

Zbog slabe očuvanosti lokaliteta vrlo ga je teško tipološki odrediti. Sudeći po pravilnom pružanju fortifikacijskog opkopa u dva reda, mogao bi se opisati kao gradište kvadratnog središnjeg uzvišenja, iako isto uzvišenje poprima izduženo stožasti oblik u smjeru sjever-jug.⁴⁶ Ostaci fragmentiranog posuđa koncentrirani su na sredini uzvišenja, a u manjoj ih mjeri pronalazimo na istočnoj padini (Sl. 9 – t. 2), prema ostatku dvostrukog opkopa (Sl. 9 – t. 3).⁴⁷

Izgleda da je sjeverna padina u vrijeme funkcioniranja gradišta bila branjena (osim samom padinom) moguće fortifikacijskim elementima u formi drvene palisade, a isto možemo pretpostaviti i za zapadni dio, okrenut gradištu Bedem. Na sredini brežuljka vjerojatno se nalazila plemićka drvena kula (Sl. 9 – t. 1),⁴⁸ a u prilog tome može ići i isključivo ovdje zabilježena luksuznija ruletirana keramika u formi stijenki lonca (T. 2, 1) i ukrašenih ručki (T.

As the site is poorly preserved, it is very difficult to classify it typologically. Based on the straight line of the double fortification moat, it could be described as a hillfort with a square-shaped central mound, although this mound becomes conical in north–south direction.⁴⁶ The remains of fragmented pottery vessels are concentrated in the center of the mound; lesser quantities can be found on the eastern slope (Fig. 9 – No. 2) extending towards the remains of the double moat (Fig. 9 – No. 3).⁴⁷

It seems that the northern slope served as part of the defense system in the days when the hillfort was in use (with its own steepness and, possibly, with some fortification elements such as a wooden palisade). The same can be assumed for the western part, turned towards Bedem hillfort. A nobleman's tower probably stood in the center of the knoll.⁴⁸ The fact that fragments of luxury rouletted pot walls (Pl. 2, 1) and decorated handles (Pl. 2, 2) were found

46 U tom bi slučaju dvostruki bedem bio odstupanje od utvrđenog tipa za kvadratna gradišta (T. Tkalčec et al. 2021, 38).

47 Upravo je pri posljednjem terenskom pregledu unutar brazde pluga uočena narančasto-crna boja u žutoj ilovači. Unutar pretežito narančaste boje prikupljeni su fragmenti grubog posuđa s primjesom krupnijih kamenčića, dok je u crnoj zemlji prikupljeno nekoliko fragmenata crno pečene fine keramike ukrašene ruletiranjem.

48 R. Kunze 1998, 45.

46 In this case, the double rampart would mean a departure from the usual type of square-shaped hillforts (T. Tkalčec et al. 2021, 38).

47 It was during the last field survey that orange-black color was spotted in yellow clay when a furrow was examined. Fragments of coarse vessels with admixture of large pebbles were found within the predominantly orange color and a few fragments of fine rouletted black fired pottery were found within black earth.

48 R. Kunze 1998, 45.

Slika 10. Panoramska snimka vanjskog opkopa na Koričkoj gradini; lijevo: središnji fortifikacijski humak, desno: vanjski opkop

foto: D. Grčević

Figure 10. Panoramic image of outer moat at Korička gradina hillfort; left: central fortification mound, right: outer moat

photo: D. Grčević

2, 2).⁴⁹ Prema ostacima keramičkog posuđa gradište je moguće datirati u razvijeni i kasni srednji vijek, a tipologija sugerira da bi ga prema kvadratnom tlocrtu trebalo smjestiti na sam kraj srednjeg vijeka.⁵⁰

Omanovac – Velika i Mala gradina

Mala gradina⁵¹ pozicionirana je na hrptu omanovačke strane kojem je istočna stranica vrlo strma, a zapadna znatno blaža (Sl. 12 – t. 1). Na dugom hrptu mjestimično se pojavljuje zaravnato područje pogodno za podizanje gradišta. Osim upečatljivog položaja u danas pošumljenom području, gradište se prepoznaje po ostatku zemljanog opkopa na sjeverozapadu, dubine 4 m (Sl. 13), dok s jugoistočne strane danas nije moguće vidjeti opkop. S jugozapadne i zapadne strane teren snažnije pada stvarajući prepreku od 3 m. Sa sjeveroistočne strane brežuljak je najstrmiji i najviši te stvara prepreku visoku između 14 i 16 m. Uzdignuto područje brežuljka Male gradine u prošlom je stoljeću bilo obrađivano, stoga je danas na površini moguće zabilježiti veliku količinu kućnog lijepa i drobljene cigle. Pregledom površine za sada nije pronađen pokretni arheološki materijal.⁵² Jugozapadni prostor podno Male gradine izveden je u obliku izdužene terase (u smjeru sjeveroistok-jugozapad) uzdignute 1,5 do 3 m nad okolnim terenom. Terasa su danas značajno erodirale na južnoj strani (Sl. 12 – t. 2).

only on this spot can be seen as evidence of it.⁴⁹ Based on the pottery fragments, the hillfort can be dated to the High and Late Middle Ages. Based on its square-shaped plan, it should be dated to the very end of the Middle Ages.⁵⁰

Omanovac–Velika gradina and Mala gradina hillforts

Mala gradina⁵¹ is located on the ridge of Omanovac slope, very steep to the east and much less steep to the west (Fig. 12 – No. 1). The second ridge contains occasional flat areas suitable for building hillforts. Apart from its dominating position in what is now a wooded area, the hilltop can be recognized by the remains of a 4-meter-deep earthen moat to the northwest (Fig. 13). The moat is not visible on the southeastern side anymore. To the southwest and west the dipping terrain is much steeper, forming a 3-meter barrier. The knoll is the steepest and highest to the northeast, forming a 14–16m-high barrier. The elevated part of the Mala gradina knoll was farmed in the last century, which is why large quantities of daub and crushed bricks can be seen there today. Surveying the surface of this area has not yielded any movable archaeological finds yet.⁵² The area to the southwest of Mala gradina has a shape of an elongated terrace stretching in northeast–southwest direction and rising 1.5–3 meters above the surrounding terrain. The terraces on the southern side are now substantially eroded (Fig. 12 – No. 2).

49 Za detaljniju analizu bit će proveden intenzivan terenski pregled kojim će biti utvrđeno rasprostriranje pokretnih arheoloških nalaza po cijelom lokalitetu.

50 T. Tkalčec *et al.* 2021, 38.

51 U tekstu koristimo imena iz hrvatskog katastra iako se ne slažu sa stanjem na terenu. Naime, Mala gradina na katastru se odnosi na znatno veću geomorfološku pojavu, a Velika gradina na zemljanu rampu što se blago spušta prema sjeveru. Da ne bi došlo do miješanja podataka u budućnosti, ostat ćemo vjerni ovom pristupu.

52 T. Lokner, K. Vacek 2021, 24–24.

49 For a detailed analysis, an intensive survey will be carried out in order to establish the distribution of movable archaeological finds across the site.

50 T. Tkalčec *et al.* 2021, 38.

51 Place names from Croatian cadaster maps are used in this paper although they do not correspond with the situation in the field. On maps, Mala gradina refers to a much larger geomorphological feature and Velika gradina refers to a ramp gently sloping northward. To avoid any confusion with the data in the future, we will continue to use this approach.

52 T. Lokner, K. Vacek 2021, 24–24.

Slika 11. Omanovac – Mala i Velika gradina

foto: K. Vacek

Velika gradina nalazi se odmah do Male gradine, točnije na sjeverozapadnom dijelu hrpta do nje (Sl. 12 – t. 3). Velika je od Male gradine razdvojena ranije spomenutim, jedinim očuvanim dijelom opkopa, te se nalazi na znatno nižoj nadmorskoj visini. Karakterizira je blagi pad terena prema sjeverozapadu. Nad okolnim terenom dominira visinom od 6 do 10 m.⁵³

Budući da još uvijek nije moguće utvrditi radi li se o prapovijesnoj gradini ili srednjovjekovnom gradištu, preostaje izvršiti pokusna arheološka istraživanja. Geomorfološke karakteristike lokaliteta preliminarno ukazuju na to da bi nalazište moglo pripadati visinskom tipu višedijelnog gradišta, pravokutno izduženog tlocrta s pripadajućim branjenim znatno nižim, isto tako kvadratnim terasama. Prema kvadratnom tlocrtu, posljednju fazu lokaliteta preliminarno je moguće datirati na kraj kasnog ili početak novog vijeka na temelju tipologije iz literature.⁵⁴ Prostor Velike gradine vjerojatno je služio kao podgrađe, iako se danas zbog visokog raslinja ondje bez arheološkog sondiranja ne pronalazi pokretni materijal.⁵⁵ Zbog intenzivne

Figure 11. Omanovac–Mala gradina and Velika gradina hillforts

photo: K. Vacek

Velika gradina is located right next to Mala gradina – specifically, on the northwestern end of the ridge stretching along it (Fig. 12 – No. 3). These two hillforts are separated by the abovementioned single preserved part of the moat. Velika gradina lies on a much lower elevation, on a terrain gently dipping to the northwest. This hillfort rises 6–10 meters above the surrounding area.⁵³

Archaeological trial excavations must be carried out in order to establish whether this hillfort should be dated to prehistory or Middle Ages. Preliminary, the geomorphological features of the site indicate that it could be classified as a hilltop multi-section hillfort with a rectangular, elongated plan and accompanying square-shaped defended terraces, much lower than the rest of it. Based on its square plan and typology, the final phase of the site can preliminary be dated to the end of the Late Middle Ages or Early Modern Age.⁵⁴ The area of Velika gradina was probably used as a bailey, although no movable finds can be detected there without trial trenching due to high vegetation.⁵⁵ Due to intensive

53 T. Lokner, K. Vacek 2021, 23–24.

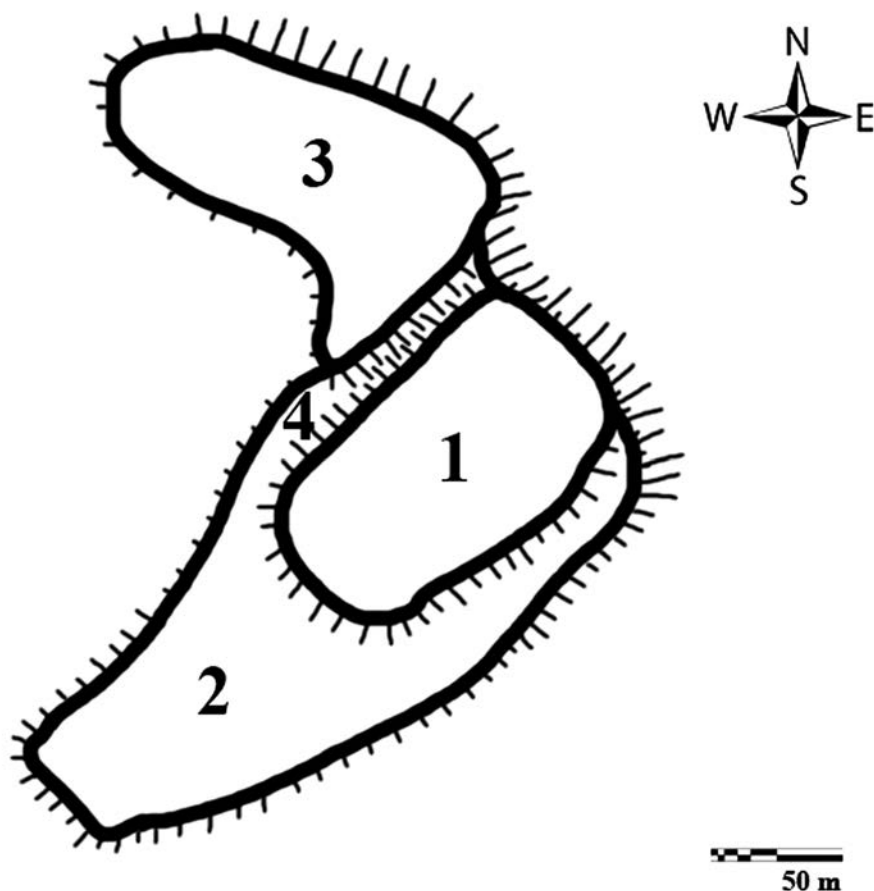
54 T. Tkalčec *et al.* 2021, 38, sl. 19.

55 Budući da je i prostor Velike gradine u prošlom stoljeću bio obradiva površina, vjerojatno su mu novovjekovni zemljoradnici prema pronalascima keramičkih ulomaka nadjenuli to ime, baš kao u mnogim drugim primjerima. Pogledati toponime drugih gradišta (vidi T. Tkalčec *et al.* 2021, 51, tab. 1) i toponime iz članka.

53 T. Lokner, K. Vacek 2021, 23–24.

54 T. Tkalčec *et al.* 2021, 38, fig. 19.

55 Since the area of Velika gradina was also farmland in the last century, we can assume that it was the pottery finds that made the modern-day farmers give the site this name, just like in many other cases. Cf. names of other hillforts (see T. Tkalčec *et al.* 2021, 51, tab. 1) and the toponyms in this paper.

Slika 12. Tlocrt Male i Velike gradine (1. plato Velike gradine, 2. erodirane terase Male gradine, 3. uzdignuti plato Male gradine, 4. zemljani opkop)

Figure 12. Plan views of Mala gradina and Velika gradina hillforts (No. 1. Velika gradina plateau, 2. eroded terraces of Mala gradina, 3. elevated plateau of Mala gradina, 4. earthen moat)

izradio / made by: K. Vacek

obrade tla u prošlom stoljeću gotovo svi dijelovi bedema su razgrađeni, a očuvale su se samo razlike u visini platoa, u službi recentnih međa.⁵⁶

Gradište vizualno komunicira s Koričkom gradinom (zračna udaljenost 820 m), gradištem Bedem (zračna udaljenost 1300 m), nizinskim gradištima Zidine i Peljevci (zračna udaljenost 1750 m) te visinskim gradištem Komljenice (zračna udaljenost 2220 m). Nedaleko, južno od gradišta, zabilježena su i tri srednjovjekovna lokaliteta fortifikacijskog karaktera⁵⁷ pa se može postaviti pitanje jesu li visinska gradišta na Pakračkoj gori doista činila organizirani sustav obrane ili su isključivo služila kao sredstvo pokazivanja društvenog značaja nižeg lokalnog plemstva u feudalnom poretku.⁵⁸ Također, nedaleko od Koričke gradine te Male i Velike gradine utvrđene su lokacije još dvaju mogućih visinskih gradišta, s prisutnim prapovijesnim i kasnosrednjovjekovnim pokretnim arheološkim materijalom.⁵⁹

farming in the last century, almost entire rampart has been reduced to its components; only the differences in height on the plateau have been preserved, serving as present-day boundaries.⁵⁶

This hillfort has visual communication with Korička gradina hillfort (820 meters by air), Bedem hillfort (1,300 meters by air), lowland hilltops of Zidine and Peljevci (1,750 meters by air) and the hilltop hillfort of Komljenice (2,220 meters by air). As three medieval fortification sites are found nearby to the south,⁵⁷ the question arises whether these hilltop hillforts in the Pakrac Mountain really constituted an organized defense system or were they merely a manifestation of social relevance of the local nobility in the days of feudalism?⁵⁸ Also, yet another two sites with possible hilltop hillforts containing prehistoric and late medieval movable finds have been identified in the vicinity of Korička gradina, Mala gradina and Velika gradina.⁵⁹

56 Na stanje u prošlom stoljeću upućuje zračna snimka iz 1968. (<https://ispu.mgipu.hr/#/>).

57 M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010, 103–105.

58 T. Tkalčec *et al.* 2021, 46, prema H. Hinz 1981, 126; K. Predovnik 2008, 378; 2012, 425.

59 M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar 2010, 103–105; K. Vacek 2022e, 1–11.

56 An aerial image from 1968 shows the situation in the last century (<https://ispu.mgipu.hr/#/>).

57 M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar, 2010, 103–105.

58 T. Tkalčec *et al.* 2021, 46, based on H. Hinz 1981, 126; K. Predovnik 2008, 378; 2012, 425.

59 M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar, 2010, 103–105; K. Vacek 2022e, 1–11.

Slika 13. Fortifikacijski opkop između Male i Velike gradine

foto: D. Grčević

Dereza – Komljenice

U travnju 2022. godine otkriven je položaj gradišta na području naselja Dereza.⁶⁰ Nalazište je smješteno na hrpu izduženom u smjeru istok-zapad u dužini 650 m, a njegov dominantni položaj omogućuje pregled doline rijeke Bijele koja se nalazi sjeverno, trase srednjovjekovnog puta Pakrac – Daruvar koji se nalazi zapadno od lokaliteta⁶¹ te prilaza kanjonom potoka Sevenduk na južnoj i jugoistočnoj strani. Dolazak na lokalitet znatno otežava kanjon potoka Sevenduka s južne i zapadne strane te naplavne pritoke rijeke Bijele sjeverno od gradišta. Pristup je olakšan jedino s istočne strane. Dominantni hrbat Komljenice treba podijeliti na tri glavna segmenta. Gledano od istoka prema zapadu, na približno sredini hrpta nalazi se manje zemljano uzvišenje (2-3 m nad terenom) kojem je pridodan kanal koji poprečno siječe hrbat. Kanal je znatno erodirao te je primjetan u skromnoj dubini od 0,5 do 1 m. Dalje prema zapadu pruža se ravnica duga otprilike 140 m, a zatim teren blago pada sljedećih 150 m. Pad naglo prekida ovalni humak, dimenzija 45 x 20 m, koji visinom od 8 metara

60 T. Lokner 2022,11.

61 T. Tkalčec *et al.* 2021, 44, sl. 27, prema L. Čoralić 1997, karta 1 i 2.

Figure 13. Fortification moat between Mala gradina and Velika gradina

photo: D. Grčević

Dereza–Komljenice

In April 2022, a hillfort site was identified near the village of Dereza.⁶⁰ It is located on a ridge stretching in east–west direction and is 650 meters long. Its dominant position commands a view of the River Bijela valley to the north, the route of the medieval Pakrac–Daruvar road to the west,⁶¹ and the access by Sevenduk Stream canyon to the south and southeast. The access to the site is made difficult by the Sevenduk canyon from the south and west and by the Bijela's flooding tributaries from the north. The only easy access is from the east. The domineering ridge Komljenice can be divided into three main segments. When viewed from east to west, a small earthen high ground (rising 2–3 meters above the area) can be seen approximately at the center of the ridge, together with a canal cutting the ridge crosswise. Being substantially eroded, the canal is merely 0.5–1 meter deep. Further to the west there is an approx. 140m-long flat area, followed by 150m-long, gently dipping terrain. This slope is interrupted by a 45x20m oval

60 T. Lokner 2022,11.

61 T. Tkalčec *et al.* 2021, 44, fig. 27, based on L. Čoralić 1997, maps 1 and 2.

Slika 14. Zapadni fortifikacijski humak na prapovijesnoj gradini Dereza – Komljenice

foto: K. Vacek

Figure 14. Western fortification mound at prehistoric Dereza–Komljenice hillfort

photo: K. Vacek

dominira nad okolnim terenom (Sl. 14). Na središtu vrha uzvišenja zamijećeno je kružno udubljenje promjera 6 m. Iako nije zabilježen opkop u blizini zemljanog brežuljka, pojava fragmenata srednjovjekovne keramike mogla bi upućivati na korištenje prapovijesnog lokaliteta i u srednjem vijeku. Pregledom istočne padine uočena su velika oštećenja površine nastala nedavnim prolaskom masivnih strojeva za izvlačenje trupaca.⁶² Upravo smo u tim oštećenim udubljenjima pronašli najveći dio arheološkog materijala. Na tom dijelu lokaliteta nalazi se prapovijesno nalazište, što zaključujemo prema pronađenim ulomcima keramike i kamenih alatki. Pronađen je velik broj stijenki, dna i ručaka te manji broj ukrašenih fragmenata keramičkih posuda (T. 2, 3–6).⁶³ Osim keramičkog materijala arheološkim pregledom prikupljeno je i nekoliko strugala, sječiva i kamenih sjekira. Fragmenti lijepa s otiscima pruča pružaju informacije o mogućim gospodarskim i/ili stambenim objektima na pregledanoj površini, ali tek će buduća arheološka istraživanja potvrditi ili opovrgnuti iznesene pretpostavke. Očigledno se radi o iznimno bogatom i kompleksnom nalazištu koje je potrebno što prije istražiti i zaštititi da bi se spriječila daljnja devastacija kulturnih slojeva.

mound which rises 8 meters above the surrounding terrain (Fig. 14). Atop this mound, in its very center, a circular recess 6 meters in diameter can be seen. Although no moat has been recorded in the vicinity of the earthen knoll, the pottery fragments found nearby suggest that the prehistoric site could have also been used in the Middle Ages. When surveying the eastern slope, it was established that massive logging machinery had caused substantial damage to the surface.⁶² It was in these machinery-created recesses that most of the archaeological finds were recorded. This part of the site contains prehistoric pottery fragments and stone tools. We found here a large number of wall, base and handle fragments and several decorated pottery fragments (Pl. 2, 3–6).⁶³ In addition to these pottery finds, the survey has yielded a few scrapers, blades and stone axes. Fragments of daub with wickerwork imprints suggest that outhouses and/or dwellings could once have been here, but archaeological excavations will have to be carried out in order to confirm or contest this hypothesis. Clearly, it is a very rich and complex site that should be explored and protected as soon as possible in order to prevent further devastation of its cultural layers.

62 Radi se o tragovima gusjenica, mjestimično dubokim i više od 60 cm.

63 Osim velikog broja vrlo fragmentiranih ulomaka keramičkih posuda grube fakture čiju je kulturološku pripadnost vrlo teško odrediti, pronađen je i manji broj dijagnostičkih ulomaka koji prema svojim osobinama upućuju na kasnobrončanodobne populacije (usporedi: D. Ložnjak Dizdar, H. Potrebica 2017, 98, sl. 43, 107, sl. 46).

62 These were made by tracked vehicles and are more than 60cm deep in places.

63 In addition to the large quantity of tiny fragments of coarse-fabric pottery which are hard to associate with a particular culture, a small quantity of diagnostic fragments the features of which indicate their belonging to Late Bronze Age populations was also found (cf. D. Ložnjak Dizdar, H. Potrebica 2017, 98, fig. 43, 107, fig. 46).

Cijelo nalazište svojim oblikom podosta podsjeća na hipotetičku rekonstrukciju plemićkog grada Gorjanskih s kraja 14. stoljeća.⁶⁴

ZAKLJUČAK

Nedavnim arheološkim terenskim pregledima zabilježena je velika koncentracija fortifikacijskih lokaliteta na sjevernom području grada Pakraca. Lokaliteti su koncentrirani u dolinu rijeke Bijele te na brdski predio Pakračke gore, južno od doline. Badljevinu – Zidine i Badljevinu – Peljevci pripadaju u nizinski tip čiji su fortifikacijski sustavi dodatno branjeni močvarnim terenom. Donja Obrijež – Bedem, Gornja Obrijež – Korička gradina, Omanovac – Mala i Velika gradina i Dereza – Komljenice pripadaju visinskom tipu, a u njega su svrstani radi prilagođavanja fortifikacijskih sustava hrptovima na kojima su smješteni, do kojih je put s više strana već prirodno otežan. Svi lokaliteti fortifikacijskog karaktera na Pakračkoj gori u usporedbi s analogijama iz literature po kriteriju nadmorske visine smješteni su znatno niže.⁶⁵ Iako svi imaju utvrđeno stambeno područje, na većini lokaliteta prisutno je i podgrađe. U našem slučaju, tijekom obrade tla na području nizinskih fortifikacijskih lokaliteta, iz arheoloških je slojeva izbačena veća količina pokretnog i građevnog materijala, koji je svojom disperzijom ukazao na postojanje velikih podgrađa uz gradište. Kako je vidljivo, i u pakračkom kraju gradišta su koncentrirana uz važne povijesne prometne pravce,⁶⁶ a tek trebamo otkriti koja je svrha njihova nastanka. Jesu li najranije naseljavanje pojedinih lokaliteta u brončanom i željeznom dobu uvjetovala nesigurna vremena ili potreba za dominiranjem prostorom? Kasnijim naseljavanjem zasigurno su gradišta preuzela funkciju obrane važnih prometnica ili obližnjih naselja već u razvijenom srednjem vijeku, a u nekim je slučajevima njihovu izgradnju moguće gledati kao jačanje položaja nižeg plemstva u feudalnom poretku kasnog srednjeg vijeka. U kasnom srednjem i ranom novom vijeku gradišta valja promatrati i kao liniju obrane protiv sve učestalijih prodora Osmanlija na ove prostore.⁶⁷ Buduća arhivska i terenska istraživanja te analize pokretnog materijala omogućit će pouzdanije odgovore na otvorena pitanja o vremenu i razlogu nastanka i nestanka fortifikacijskih lokaliteta na sjeverozapadnom dijelu Pakračke gore i doline rijeke Bijele.

The shape of the whole site reminds a lot of the hypothetical reconstruction of the castle of the noble family of Gorjanski from the late 14th century.⁶⁴

CONCLUSIONS

During the recent archaeological surveys, a large concentration of fortification sites was recorded north of Pakrac. The sites are concentrated in the River Bijela valley and in the foothills of the Pakrac Mountain south of the valley. Badljevinu-Zidine and Badljevinu-Peljevci belong to the lowland type, with their fortification systems additionally defended with a marshy terrain around them. Donja Obrijež-Bedem, Gornja Obrijež-Korička gradina, Omanovac-Mala gradina and Velika gradina and Dereza-Komljenice belong to the hilltop type because their fortification systems are adapted to the ridges they are nestled on and because of difficult natural access from several sides. Compared to their analogies in literature, all the fortification sites in the Pakrac Mountain are located on much lower elevations.⁶⁵ Although dwelling areas were identified in all of them, most of these sites also have a fortified settlement. In our case, when the soil at the lowland fortification sites was surveyed, archaeological layers yielded large quantities of movable finds and construction material the dispersion of which indicated the existence of spacious baileys next to the hillforts. In the Pakrac environs, hillforts are also concentrated along the historically important roads.⁶⁶ It remains to be established what was their purpose. Did the earliest Bronze Age and Iron Age settlers choose these sites because of the precarious times they lived in or because of their need to dominate the surrounding areas? In High Middle Ages, another function was certainly added to these hillforts: defending important roads and nearby settlements. In some cases, hillforts were also built as lower nobility's attempt to strengthen their position in the feudal order of the Late Middle Ages. In the Late Middle Ages and Early Modern Age, they also served as a line of defense against the frequent Ottoman raids to these areas.⁶⁷ The future archival research, archaeological excavations and analyses of movable finds will explain, with more reliability, when and why did these fortification sites in the northwestern part of the Pakrac Mountain and in the River Bijela valley appear and disappear.

64 M. Emić 2022, 40, sl. 8; K. Regan 2006, 152.

65 T. Tkalčec *et al.* 2021, 47.

66 T. Tkalčec *et al.* 2021, 44, sl. 27, prema L. Čoralić 1997, karta 1 i 2; D. Ložnjak Dizdar, M. Dizdar 2010.

67 V. Herman Kaurić 2004, 69–70.

64 M. Emić 2022, 40, fig. 8; K. Regan 2006, 152.

65 T. Tkalčec *et al.* 2021, 47.

66 T. Tkalčec *et al.* 2021, 44, fig. 27, based on L. Čoralić 1997, maps 1 and 2; D. Ložnjak Dizdar, M. Dizdar 2010.

67 V. Herman Kaurić 2004, 69–70.

Tabla 1. Ulomci keramičkih posuda: 1 – 4 Zidine, 5 – 8 Peljevci
 Plate 1. Pottery fragments 1–4 Zidine, 5–8 Peljevci

izradio / made by: K. Vacek

Tabla 2. Ulomci keramičkih posuda: 1 – 2 Korička gradina, 3 – 6
Kopljenice

Plate 2. Pottery fragments 1–2 Korička gradina, 3–6 Kopljenice

izradili / made by: T. Lokner i K. Vacek

Literatura / Bibliography

- Belaj, J. 2018 – Prva arheološka istraživanja lokaliteta Stari grad u Pakracu godine 2017. *Annales Instituti Archaeologici*, vol. XIV, No. 1, Zagreb, 54–60.
- Belaj, J. 2019 – Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac – Stari grad 2018. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, vol. XV, No. 1, Zagreb, 101–106.
- Belaj, J. 2020 – O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2019. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, vol. XVI, No. 1, Zagreb, 122–134.
- Belaj, J., Papić, I. 2021 – Ivanovačka kapela u Pakracu – prikaz graditeljskog razvoja. *Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu*, 2021, 54.1.
- Bösendorfer, J. 1994 – Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske Baranjske, Vukovske i Srijemske te Kraljevskog i slobodnog grada Osijeka. 2nd ed. Vinkovci (1st ed. Osijek 1910).
- Čoralić, L. 1997 – *Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, AGM, Zagreb.
- Dizdar, M. 2010 – Terenski pregled trase Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac. *Annales Instituti Archaeologici*, vol. VI, No. 1, Zagreb, 112–117.
- Dizdar, M., Ložnjak Dizdar, D. 2010 – Terenski pregled trase ceste Daruvar – Lipik. *Annales Instituti Archaeologici*, vol. VI, No. 1, Zagreb, 103–108.
- Emić, M. 2022 – *Utvrde istočne Slavonije*, diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest, Zagreb.
- Hinz, H. 1981 – *Motte und Donjon. Zurfrüh geschichte der mittelalterlichen Adelsburg*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 1, Rheinland – Verlag, Köln.
- Herman Kaurić, V. 2004 – *Krhotine povijesti Pakraca: povijest naselja od prapovijesti do 1918. godine*. Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod.
- Hustić, K. 2017 – *Izvješće o arheološkom terenskom pregledu na lokaciji: Trasa magistralnog plinovoda Omanovac – Daruvar DN 150/50*. Geoarheo d. o. o., Zagreb (neobjavljeno izvješće).
- Ivanković, A. 2013 – *Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju na trasi magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac, lokalitet AB 25 Kukunjevac – Brod*. Geoarheo d. o. o., Zagreb (neobjavljen rukopis).
- Kempff, J. 1924 – *Okolo Psunja, Zemljopisno-povijesne crtice za mladež*, Albrecht, Zagreb.
- Kunze, R. 1998 – Nochmals Motten (vgl. MGB1 NF 1, S. 49–58) (Aus der regionalen Burgenkunde), *Mannheimer Geschichtsblätter*, Neue Folge, Band 5, Mannheim, 45–46.
- Lamot, M., Čosić, F., Delaj, D. 1906-1940 – *Knjiga spomenica – „Liber memorabilium“ Badljevske župe*.
- Lapić, J. 2019 – *Izvješće o arheološkom istraživanju (zaštitnom iskopavanju) na lokalitetu Mali kraj kod Badljevine*. Geoarheo d. o. o., Zagreb (neobjavljeno izvješće).
- Lokner, T. 2017 – Što se krije ispod površine? *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik*, broj 10, Pakrac, 122–126.
- Lokner, T. 2019 – Terenski pregled arheoloških lokaliteta na području Grada Lipika. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik*, broj 11, Pakrac, 83–89.
- Lokner, T. 2021 – *Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju lokaliteta Stari grad Pakrac u 2021. godini*. Muzej grada Pakraca, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- Lokner, T. 2022 – *Izvješće o arheološkom rekognosciranju područja gradova Pakraca i Lipika u 2022. godini*. Muzej grada Pakraca, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- Lokner, T., Vacek, K. 2021 – *Izvješće o arheološkom rekognosciranju područja grada Pakraca i grada Lipika*. Muzej grada Pakraca, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- Ložnjak Dizdar, D., Potrebića, H. 2017 – *Brončano doba Hrvatske u okviru srednje i jugoistočne Europe*, Samobor: Meridijani; Zagreb: Centar za prapovijesna istraživanja: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, 2017.
- Mušić, B. 2016 – *Izvješće o geofizičkim istraživanjima na lokalitetu Pakrac – Stari grad. Rezultati istraživanja georadarskom metodom*. Ljubljana (neobjavljen rukopis).
- Nodilo, H. 2014 – *Izvještaj o zaštitnom arheološkom istraživanju na lokalitetu Dobrovac – Kučište I. na trasi Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac*. Geoarheo d. o. o., Zagreb (neobjavljeno izvješće).
- Padovan, B. 2015 – *Izvješće o geofizičkim istraživanjima na lokaciji Stari grad u Pakracu*.
- Predovnik, K. 2008 – Kosova gomila v Razvanju in vprašanje obstoja mot na slovenskem ozemlju. *Annales, Series historia et sociologia*, vol. 18/2, 369–384.
- Regan, K. 2006 – Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski. *Scrinia Slavonica*, 6, 127–159.
- Schejbal, B. 2003, Prilog rekonstrukciji rimskih komunikacija na jaškom municipalnom teritoriju, in: *Arheološka istraživanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji i pogrebni rituali na teritoriju Hrvatske, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, br. 21, 95–120.
- Szabo, G. 1920 – *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj Slavoniji*. Matica hrvatska.
- Sokač Štimac, D. 1978 – Najstarija prošlost Pakraca i njegove okolice. U: *Pakrac 1945. – 1975*. Krnić, Z. (ur.), Pakrac, 27–40.
- Štrk, V. 2002 – *O provedenom arheološkom nadzoru zemljanih radova na gradilištu buduće gradske tržnice u Pakracu*, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- Šprem, K., Maršić, M., Šošić-Klindžić, R. 2017 – Rezultati studentskog projekta Sustavno rekognosciranje pakračko-lipičkog kraja. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik*. Broj 10, Pakrac, 127–134.
- Tkalčec, T. 2019 – Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci – Crni Lug 2018. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, vol. XV, No. 1, Zagreb, 107–116.
- Tkalčec, T., Sekelj Ivančan, T., Krznar, S. 2021 – *Arheologija srednjovjekovnih utvrda, naselja i groblja sjeverne Hrvatske*. Monografije Instituta za arheologiju, Zagreb.
- Tomičić, Ž. 1985 – Gradišće kod Nedelišća – rezultati pokusnih arheoloških istraživanja, *Muzejski vjesnik*, vol. 8, 61–63.
- Vacek, K. 2021 – Analiza arheološkog materijal aprakupljenog prilikom rekognosciranja i arheološkog nadzora na području gradova Pakraca i Lipika u 2020. i 2021. godini. Vlastita naklada, Pakrac.
- Vacek, K. 2022a – *Izvješće o pronalasku nekropole na području Lipičkih Vinograda*. Muzej grada Pakraca, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- Vacek, K. 2022b – *Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju lokaliteta Stari grad Pakrac 2022. godine*. Muzej grada Pakraca, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- Vacek, K. 2023e, *Izvješće o arheološkom rekognosciranju lokaliteta Lipovo 1 (istok) i Lipovo 2 (zapad) 2023. godine*, Muzej grada Pakraca, Pakrac (neobjavljeno izvješće).
- GEOPORTAL DGU, <https://geoportal.dgu.hr/> (pristupljeno 1. veljače 2023.)